

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΕ ΚΡΗΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Η ΑΠΑΡΝΗΜΕΝΗ ΤΩΝ ΧΑΝΙΩΝ

Πρώτος, όσο ξέρω, ο Κρουμπάχερ επέστησε την προσοχή σ' ένα σύντομο κρητικό ποίημα (18 όμοιοκατάληκτοι 15σύλλαβοι) στον κώδ. Baroccianus 216 τῆς Βοδληϊανῆς Βιβλιοθήκης¹, πού εἶναι τὸ παράπονο μιᾶς ἀπαρνημένης κόρης ἀπὸ τὰ Χανιά. Τὸ ποίημα ἐξέδωσε ὕστερα, ἀπὸ ἀντίγραφο καμωμένο ἀπὸ τὸν Σίμ. Μενάρδο, ὁ Ν. Γ. Πολίτης σ' ἕνα βραχύβιο καὶ σπάνιο σῆμερα νὰ βρεθῆ περιοδικό². Ἡ ἔκδοση, ἀπὸ λάθη προφανῶς τοῦ ἀντιγράφου, δὲν εἶναι ἱκανοποιητικὴ καὶ εἶναι καὶ δυσπρόσιτη στοὺς μελετητές. Γι' αὐτὸ πολὺ καλὰ ἔκαμε ὁ Gareth Morgan στὴν ἐνδιαφέρουσα μελέτη του *Three Cretan Manuscripts*³ νὰ ξαναδημοσιεύσῃ τὸ ποίημα, συνοδεύοντάς το μὲ λίγες παρατηρήσεις. Ἡ ἔκδοση αὐτὴ ἀποδίδει τὸ κείμενο πολὺ πιστότερα ἀπὸ τὴν ἀρχική, ὥστόσο κι' αὐτὴ, νομίζω, ὕστερεῖ σὲ μερικὰ σημεῖα. Γι' αὐτό, κι' ἐπειδὴ τὸ κείμενο μὲ τὶς ἀλλεπάλληλες διαγραφές, κυρίως στοὺς στ. 11 - 14, εἶναι ἀρκετὰ μπλεγμένο, προτίμησα νὰ δώσω ἐδῶ ξανὰ ὅλο τὸ ποίημα σὲ καινούργια ἔκδοση, καὶ μάλιστα σὲ διπλὴ μορφή, πρῶτα σὲ μιὰ πιστὴ μεταγραφή τοῦ χειρογράφου, κι' ὕστερα σὲ φιλολογικὴ ἔκδοση τοῦ ὀριστικοῦ κειμένου, μετὰ τὶς διαγραφές.

Στὴ μεταγραφή οἱ διαγραφές δηλώνονται μὲ διπλὲς ἀγκύλες [], οἱ προσθήκες πάνω ἀπὸ τὴ γραμμὴ μπαίνουν εἴτε ἀνάμεσα σὲ δυὸ τόνους ' ', εἴτε τυπώνονται κι' ἐδῶ πάνω ἀπὸ τὴ γραμμὴ μὲ μικρότερα στοιχεῖα. Τὸ χφ γράφει τὸ κάθε δι' στίχο σὲ μιὰ ἀράδα πέρα ὡς πέρα· χωρίσα κανονικὰ τοὺς στίχους. Στὸ ὑπόμνημα τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ κειμένου: m¹, m² σημαίνει πρῶτο χέρι, δεῦτερο χέρι, δηλ. πρώτη γραφή καὶ μεταγενέστερη διόρθωση ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ, del (delevit) = διέγραψε, s. l. (super lineam) = πάνω ἀπὸ τὴν ἀράδα.

Σημειῶνω ἐδῶ τὰ σημεῖα ὅπου τὸ κείμενό μου διαφέρει ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Morgan: στ. 4 τούτω : τίνων 5 νὰ 'ν' : νὰ 'ναι 8 ἀλίμονον : ἀλίμονο 10 πόνον : πόνο 11 ὁ νέος : νέος 12 ὀπού 'χα : ὀπού 'χε || πάντ', ἐθάλλον : πάντως *...* || m¹ ὀπέ : ἄψε 15 νὰ βρω : νὰ σύρω 16 καὶ καλὰ : τὸ καλόν.

Οἱ ἀναγνώσεις μου στηρίζονται σὲ φωτογραφικὸ ἀντίτυπο πού εἶχα ζητήσῃ πρὶν ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια ἀπὸ τὴν Βοδληϊανὴ Βιβλιοθήκη.

¹) *Gesch. Byz. Literatur*, München 1897, σελ. 814 (341, 8). Ἑλλην. μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου, τόμ. Γ' σελ. 60 - 61.

²) Ν. Γ. Πολίτου, Ἀνέκδοτον κρητικὸν ποίημα, περ. Κρητικὸς Λαὸς 1 (1909) 97 - 99.

³) Κρητικὰ Χρονικά Η' (1954) 67 καὶ 71.

ΜΕΤΑΓΡΑΦΗ

/ Ἀλλέμωνον ἢ τάλαινα, πῶς ἄρξωμαι τοῦ λόγου·
 τῆς τύχης μου τῆς πονηρᾶς τὸ πᾶν εἰπεῖν καθόλου·
 τίς μου τὴν θλίψιν ἐξελεῖ, τίνος αὐτὸ θαρρέσω·
 καὶ τίς ἀκοῦσαι δύναται· καὶ τούτῳ μὲν ἄρῶ :
 τὴν φλόγα τὴν πολλὴν πυρᾶν, τὴν ἔχει ἡ καρδιά μου· 5
 τίς γὰρ τὴν σβέσει δυνηθεῖ· 'καί' γάρ[ε] παρηγορία μου :
 τίς γὰρ γιαιτρεύσει τὴν πληγὴν, τὴν ἔχω ἀπατός μου·
 τὴν μῶδωκεν ἀλήμονον, καὶ σφαξε τὰ ἐντός μου·
 οὐ[κοῖ] δὲν ἤξεύρω ἢ καὶ ζῶ· ἢ ζωντανὴ [οὐ] δὲν ἦμαι ;
 ἀπὸ τὸν πόνον τὸν πολὺν δὲ ξεύρω πόθεν κεῖμαι· 10
 πληγὴν μεγάλην μ[.]δῶκεν, ^ὁ νέος ^ὁ ποῦ ἠγάπων·
 ὁποῦχα πάντα μετ' ἐμοῦ, καὶ τοῦτον πάντ' ἐθάλλων
 [ὄψε καὶ σφάζομαι] λοιπόν, εἰς τῶν χανίων τὴν σούδα
 δώδεκα μέρες ^{ἀριθμῶ} [γίνονται] ἀφοῦ ^{κεῖνος οὐκ ἦλθεν·} [πληγώθη ὅλη·]
 καὶ φαίνεται
 εἰς τὸ [οἶκον] ἠσπίτιν τὸ ἐμόν· [σιτὴν ἔρημον] καὶ ἀπῆλθεν
 [καρδίαν καὶ τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ νεφρὰ]
 πορεύσομαι λοιπόν ἐγώ· ἐκεῖνον γὰρ [ε]υρῶ τώρα, 15
 καὶ
 νάρθη σιὸ σπήτη [τὸ] καλὰ· εἰς τῶν χανίων τὴν χώραν·
 καὶ [δ] γὰρ δω τοῦτον γὰρ μεμφθῶ· καὶ γὰρ κατηγορήσω·
 εἰς ἃ μοι κάμνει ὁ ἄθλιος· 'καί' γὰρ τὸν ὀνειδύσω·

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Ἀλέμονον ἢ τάλαινα, πῶς ἄρξομαι τοῦ λόγου,
 τῆς τύχης μου τῆς πονηρᾶς τὸ πᾶν εἰπεῖν καθ' ὅλου ;
 Τίς μου τὴν θλίψιν ἐξελεῖ, τίνος αὐτὸ θαρρέσω,
 καὶ τίς ἀκοῦσαι δύναται, καὶ τούτῳ μὲν ἄρῶ ;
 Τὴν φλόγα, τὴν πολλὴν πυρᾶν, τὴν ἔχει ἡ καρδιά μου, 5
 τίς γὰρ τὴν σβέση δυνηθεῖ καὶ γὰρ 'ν' παρηγορία μου ;
 Τίς γὰρ γιαιτρεύσει τὴν πληγὴν, τὴν ἔχ' ὁ ἀπατός μου,
 τὴν μῶδωκεν, ἀλίμονον, καὶ ἔσφαξε τὰ ἐντός μου ;
 Οὐδὲν ἤξεύρω ἢ καὶ ζῶ ἢ ζωντανὴ δὲν εἶμαι·
 ἀπὸ τὸν πόνον τὸν πολὺν δὲν ξεύρω πόθεν κεῖμαι. 10
 Πληγὴν μεγάλην μῶδωκεν ὁ νέος ὁ ποῦ ἠγάπων,
 ὁπού 'χα πάντα μετ' ἐμοῦ, καὶ τοῦτον πάντ' ἐθάλλων.
 Δώδεκα μέρες ἀριθμῶ, ἀφ' οὗ κεῖνος οὐκ ἦλθεν
 εἰς τὸ ἰσπίτιν τὸ ἐμόν, καὶ φαίνεται καὶ ἀπῆλθεν.

Πορεύσομαι λοιπόν ἐγὼ ἐκεῖνον νὰ βρῶ τῶρα, 15
 νὰ ῥθῆ σιὸ σπίτι καὶ καλά, εἰς τῶν Χανίων τὴν χώρα,
 καὶ νὰ ἴδω τοῦτον νὰ μεμφθῶ καὶ νὰ κατηγορήσω
 εἰς ἃ μοὶ κάμνει ὁ ἄθλιος, καὶ νὰ τὸν ὄνειδίσω.

5 καρδία 6 m' νάνε, m' καὶ s. l., del ε || παρηγορία 7 ἔχω : ἔχ' ὁ
 Σπανάκης 8 καὶ σφραξε 9 m' οὐκ οἶ<δα?>, m' del. κοῖ || m' οὐδὲν ἤμαι,
 m' del. οὐ 11 m' ἴσως μοῦδωκεν || m' νέος υνὰς ὀποῦδα 12 ἐθάλλον ἐξα-
 ρετικά δυσανάγνωστο καὶ ἀμφίβολο· ἀνέγνωσε Καψωμένος m' ὀπὲ καὶ σφάζομαι
 λοιπόν, εἰς τῶν χανίων τὴν σούδα (del. ὀπὲ καὶ σφάζομαι) 13 - 14 m' δώ-
 δεκα μέρες γίνονται ἀφοῦ πληγώθην ὄλη | καρδίαν καὶ τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ νεφρὰ
 14 m' ἔγραψε ἀρχικά εἰς τὸ οἶκον, del. οἶκον || m' ἔγραψε ἀρχικά στὴν ἔρημον
 ἀπῆλθεν, del. στὴν ἔρημον, s. l. καὶ φαίνεται καὶ 15 m' ευρῶ, del ε 16
 m' σπήτη τὸ <ἐμὸν?>, del. τὸ || χώραν 17 m' καὶ δ<ῶ?>, del. δ 18 καὶ s.
 l. m'.

Ὅπως σωστὰ παρατήρησαν καὶ οἱ δύο ἐκδότες, τὸ ποίημα εἶναι αὐτόγραφο καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὶς τόσες διαγραφές. Καὶ εἶναι σίγουρα κρητικό, ἀφοῦ ἀναφέρεται ρητὰ ἢ σούδα (m') ἢ ἡ χώρα (m') τῶν Χανίων, ὅσο καὶ ἂν ἡ λογιότερη γλώσσα του δὲν παρέχει καθαρὰ κρητικά στοιχεῖα· οἱ τύποι μὲν (4) καὶ ἰσπίτιν (14), γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ G. Morgan ἀναρωτιέται μήπως εἶναι κυπριώτικοι, ὀφείλονται, νομίζω, περισσότερο σὲ ἀρχαϊσμό τοῦ ποιητῆ. Σὲ ἀρχαϊσμό θὰ ὀφείλεται ἴσως καὶ ὁ τύπος ἀλέμονον τοῦ στ. 1, πρὸ. ὅμως στ. 8 ἀλίμοιον.

Τὸ ποίημα μπορεῖ νὰ διαιρεθῆ σὲ τρεῖς ἐνότητες: 1 - 8, 9 - 12, 13 - 18. Στους ὀχτὼ πρῶτους στίχους ἢ ἀπαρνημένη κόρη (κιόλας ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο, ἢ ἰάλαινα, γίνεται φανερὸ πὼς πρόκειται γιὰ γυναίκα) ρωτᾶ ποιὸς μπορεῖ νὰ γιατρέψῃ τὸν πόνο της. Στὴ δεύτερη ἐνότητα (9 - 12) ξεκαθαρίζει ὅτι ἡ «πληγὴ» αὐτὴ εἶναι ἐρωτικὴ καὶ τῆς τὴν ἔδωσε ὁ νέος ποὺ τόσο ἀγαποῦσε. Δώδεκα μέρες εἶναι ποὺ τὴν ἔχει ἐγκαταλείψει (13 - 18), ἀλλὰ τῶρα ἀποφασίζει νὰ πάῃ νὰ τὸν βρῆ, νὰ τὸν γυρίσῃ σιὸ σπίτι της σιὰ Χανιά καὶ νὰ τοῦ πῆ τὰ παράπονά της.

Στὸν στ. 3 - 4 ἡ ἔκφραση εἶναι κάπως βεβιασμένη, τὸ νόημα ὅμως, ἀδέξια ἐκφρασμένο ἀπὸ τὸν ποιητῆ, εἶναι περίπου: σὲ ποιόν νὰ ἔχω τὸ θάρρος νὰ πῶ τὸν πόνο μου; — κι' ἂν τυχόν τὸν πῶ σὲ κάποιον κι' αὐτὸς μὲ κατακρίνῃ; Στ. 6 ὡς ὑποκείμενο τοῦ νὰ ἴν' παρηγοριά μου πρέπει νὰ νοηθῆ ὅχι ὁ κάποιος (τίς) ποὺ θὰ σβῆσῃ τὴ φλόγα τῆς καρδιάς της, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς αὐτό, δηλ. τὸ σβῆσιμο τῆς φωτιᾶς. Στ. 7 ἔχω ἀπατός μου· εὐστοχώτατη ἢ διόρθωση (μᾶλλον ὀρθὴ ἀνάγνωσις) ποὺ μοῦ προτείνει σὲ φιλικὸ γράμμα ὁ κ. Στέργιος Σπανάκης καὶ ποὺ τὴ δέχτηκα σιὸ κείμενο: ἰὴν ἔχ' ὁ ἀπατός μου (διάβαζε: ἔχει_ὁ)

«ὁ ἀπατός μου» = ὁ ἑαυτός μου, μπορεῖ νὰ λεχθῆ καὶ γιὰ ἄντρα καὶ γιὰ γυναίκα· πρῶ. «ὁ ἀπατός τση τσῆ φταίει». Στ. 9 θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ γράψῃ εἰ καὶ ζῶ, προτιμότερη ὅμως ἢ ἐπανάληψη τοῦ διαζευκτικοῦ ἦ (ἄλλωστε τὸ χφ γενικὰ δὲν ἔχει ἀνορθογραφίες). Στ. 10 πόθεν = ἀπλὰ «ποῦ» καὶ ὄχι «ἀπὸ ποῦ»: δὲν ξέρω ποῦ βρίσκομαι. Στ. 12 ἡ γραφὴ ὀπού 'χα ἀσφαλῆς· ὁ Morgan, ποὺ γράφει ὀπού 'χε, θὰ διάβασε, νομίζω, ὀπού 'χαι, ἀλλὰ τὸ τελευταῖο γράμμα δὲν εἶναι ι, ἀλλὰ ὀξεῖα ἀπὸ τὴν παρακάτω ἀράδα. Μὲ τὸ ὀπού 'χα εὐοδώνεται ἀπολύτως καὶ τὸ νόημα· δὲν ξέρω πῶς θὰ ἐρμηγεύσαμε μὲ τὴ γραφὴ ὀπού 'χε. 'Ασφαλῆς εἶναι νομίζω καὶ ἡ ἀνάγνωση τοῦ διαγεγραμμένου ὀπὲ τῆς πρώτης γραφῆς (ὁ Morgan ἄψε), μὲ διασκελισμὸ ἀνάμεσα στοὺς δύο στίχους (νέος τινὰς ὀπού 'δα ὀπέ, καὶ σφάζομαι κτλ.) — διασκελισμὸς γίνεται καὶ στοὺς στ. 13 καὶ 11. Ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στὸ ὀπὲ αὐτὸ καὶ στὸ δώδεκα μέρη τοῦ ἐπόμενου στίχου ἴσως νὰ ὀδήγησε τὸν ποιητὴ νὰ διορθώσῃ τοὺς στ. 11 - 12. Τὸ ἐθάλλον τοῦ τέλους τοῦ στίχου ὀφείλεται σὲ ἐπιτυχῆ ἀνάγνωση τοῦ συναδέλφου Στ. Καψωμένου (ἐντελῶς ξεθωριασμένο στὸ χειρόγραφο). Ὁ παρατονισμὸς (ἐθάλλον - ἐθάλλοι) δὲν εἶναι ἀταίριαστος μὲ τὴν ἐν γένει ἐκφραστικὴ δυσκαμψία τοῦ ποιητῆ καὶ τοὺς ἄλλους, μικρότερους ἢ μεγαλύτερους, γλωσσικοὺς βιασμοὺς ποὺ παρατηροῦμε. Στ. 15 νομίζω πῶς φαίνεται καθαρὰ στὸ χφ ὅτι ὁ ποιητὴς εἶχε γράψῃ ἀρχικὰ νὰ εὐρῶ καὶ ὕστερα διέγραψε τὸ ε (καὶ ὁ Ν. Γ. Πολίτης: ναῦρω· ἢ περισπωμένη ὅμως στὸ ω εἶναι σίγουρη)· ἐσφαλμένα ὁ Morgan νὰ σύρω. Καὶ δὲν καταλαβαίνω γιατί θεωρεῖ τὴ γραφὴ αὐτὴ πλησιέστερη πρὸς τὸ κείμενο τοῦ Θεοκρίτου (βλ. παρακάτω) ἀπὸ τὴ γραφὴ ναῦρω.

Τὸ περιεχόμενο τοῦ κώδ. Vatoss. 216 εἶναι θεολογικό, χωρὶς καμιά σχέση μὲ τὸ ποίημα. Ὡστόσο ὁ Morgan μᾶς πληροφορεῖ πῶς μὲ τὸ ἴδιο χέρι ποὺ ἔγραψε τὸ ποίημα ἔχουν γραφτῆ καὶ τέσσερα τετράδια τοῦ κώδικος, τὰ ὁποῖα, μὲ βάση τὸ ὑδάτινο σημεῖο, τὰ χρονολογεῖ στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 16^{ου} αἰῶνα. Αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ χρονολογία τοῦ ποιήματος, ἀφοῦ δὲν πρόκειται γιὰ μεταγενέστερη ὀλότελα ἄσχετη, προσθήκη. Ἄλλωστε κι' ἀπὸ ἐσωτερικοὺς (γλωσσικοὺς κ. ἄ.) λόγους, στὰ ἴδια χρόνια θὰ χρονολογούσαμε τὸ ποίημα, κοντὰ στὸν Χοῦμνο, τὸν Σαχλίκη καὶ τὸν Μπεργαδῆ.

Τὸ ποίημα δὲν εἶναι βέβαια κανένα ποιητικὸ ἀριστούργημα, ὥστόσο δὲν εἶναι καὶ τόσο ἀνάξιον, ὅπως τὸ ἔκριναν καὶ οἱ δύο ἐκδότες. Παρ' ὅλο ποὺ εἶναι αὐτόγραφο, δὲν νομίζω ὅμως πῶς ἐκφράζει τὸν καημὸ μιᾶς πραγματικῆς ἀπαρνημένης. Μὲ θαυμαστὴ φιλολογικὴ ὀξύνοια ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἐσημείωσε τίς καταπληκτικὲς ἀναλογίες ποὺ παρουσιάζουν ὀρισμένοι στίχοι μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ Β' εἰδυλλίου τοῦ Θεοκρίτου:

Πᾶ μοι ται δάφναι; φέρε, Θεστυλί. πᾶ δὲ τὰ φίλιρα;
 σιέπον τὰν κελέβαν φοινικέω οἶος ἄώτω,
 ὡς τὸν ἐμὸν βαρὺν εὖντα φίλον καταδήσομαι ἄνδρα,
 ὅς μοι δωδεκαταῖος ἀφ' ὧ τάλας οὐδὲ ποθίκει,
 οὐδ' ἔγνω πότερον τεθνάκαμες ἢ ζοοὶ εἰμές, 5
 οὐδὲ θύρας ἄραξεν ἀνάροισος. ἦ ῥα οἱ ἀλλᾶ
 ῥῶχει' ἔχων ὅ τ' Ἔρωσ ταχινὰς φρένας ἄ τ' Ἀφροδίτα.
 βασεῦμαι ποτὶ τὰν Τιμαγήτιοιο παλαίστραν
 αὔριον, ὡς νιν ἴδω, καὶ μέμψομαι οἷά με ποιεῖ.

Τὶς ὁμοιότητες παραδέχεται καὶ ὁ Gareth Morgan, θεωρεῖ μάλιστα, ὅπως εἶδαμε, πὼς ἡ ἀνάγνωσή του στὸν στίχο 15 νὰ σύρω (βλ. παραπάνω) «κάνει ἀκόμη πιὸ ἰσχυρὴ τὴν ὑπόθεση, ὅσοδήποτε κι' ἂν φαίνεται τοῦτο περίεργο, ὅτι ὁ ποιητὴς εἶχε στὸ νοῦ του τὸν Θεόκριτο, κι' ἀκόμη ὅτι πιθανὸν τὸ ποίημα νὰ εἶναι μιὰ δοκιμὴ διασκευῆς ὅλου τοῦ εἰδύλλiou».

Ὁ Ν. Γ. Πολίτης θεώρησε τὴν ὁμοιότητα μὲ τὸ εἰδύλλιο τοῦ Θεοκρίτου μᾶλλον συμπτωματικὴ, «ἂν καὶ ἔκ τινων λέξεων [τοῦ ποιήματος] ἠδύνατό τις νὰ συναγάγῃ, ὅτι δὲν ἦτο [ἢ ἐγκαταλειφθεῖσα Κρήσσα] ἄμοιρος σχολικῆς μορφώσεως», καὶ εἶδε στὸ κρητικὸ ποίημα τὴν αὐθόρμητη ἔκφραση τοῦ ἐρωτικοῦ καημοῦ τῆς ἀπαρνημένης κόρης· οἱ ἀλλεπάλληλες διαγραφές καὶ διορθώσεις «καταδεικνύουν ὅποσον ἠγωνίσθη ἢ δυστυχῆς, χωρὶς νὰ καταπαλαίση τὰς δυσχερείας τοῦ μέτρου καὶ τῆς ρίμας». «Τὸ ἔργον τῆς δὲν εἶναι ἔργον ποιητρίας, ἀλλ' ἔργον μᾶλλον ἐρώσεως γυναικός, μονολογούσης, ἐκχεούσης τὸν πόνον αὐτῆς καὶ τοὺς ἐνδομύχους στοχασμοὺς εἰς φράσεις ἀσυναρτήτους, τὰς ὁποίας οὐδεὶς ἄλλος πλὴν μόνον ἴσως τοῦ ἐρωμένου ἔμελλε ν' ἀκούσῃ ἢ ν' ἀναγνώσῃ».

Οἱ ἀπόψεις γιὰ τὴν κρητικὴ λογοτεχνία ἔχουν ἀλλάξει πολὺ στὰ 50 χρόνια ποὺ μεσολάβησαν ἀπὸ τὴν πρώτη δημοσίευση. Σήμερα δὲν πιστεύουμε πιά πὼς ἡ κρητικὴ λογοτεχνία εἶναι λαϊκὴ, παρ' ὅλη τὴ λαϊκὴ τῆς γλώσσα· εἶναι ποίηση ἔντεχνη, δημιουργημένη μὲ σαφῆ καλλιτεχνικὴ βούληση ἀπὸ προσωπικοὺς ποιητές⁴· σήμερα ἀκόμη ἔχουμε

⁴ Βλ. Λίνου Πολίτη, *Θέματα τῆς λογοτεχνίας μας* (Ἀθ. 1947) 61, 96. Τοῦ ἴδιου, *Λογοτεχνία νεοελληνικὴ καὶ λογοτεχνία εὐρωπαϊκὴ* (Ἀθ. 1949). Εἰσαγωγή στὸν *Ἐρωτόκριτο*, Ἐκδοτ. Οἶκος Γ. Παπαδημητρίου (Ἀθ. 1952). Στ. Ἀλεξίου, *Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία καὶ ἡ ἐποχὴ τῆς*, *Κρητ. Χρον. Η'* (1954) 76-108. Ἀντίθετα: Ε. Κριαρᾶς, *Ὁ λαϊκότερος χαρακτήρας τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας*, αὐτ. Ζ' (1953) 298-314. Βλ. τελευταῖα καὶ Μάρθας Ἀποσκίτου, *Μολιέρος καὶ κρητικὸ θέατρο*, αὐτ. ΙΑ' (1957) 170.

μελετήσει τις ἐπιδράσεις ποὺ δέχτηκαν οἱ ποιητὲς αὐτοὶ ἀπὸ τῆ σύγχρονη τους δυτικῆ (περισσότερο ἰταλικῆ) ποίηση καὶ πῶς ἐχώνεψαν δημιουργικὰ τις ἐπιδράσεις αὐτές. Δὲν νομίζω πῶς τὸ ποίημα εἶναι τὸ αὐθόρμητο ξεχείλισμα τοῦ παράπονου μιᾶς ἀπαρνημένης κόρης· εἶναι ἔντεχνο δημιούργημα ἑνὸς λόγιου ποιητῆ, ποὺ ἦταν σύγχρονα καὶ ἀντιγραφέας χειρογράφων θεολογικῶν καὶ φιλολογικῶν ἔργων· ἑνὸς ἐκπρόσωπου τῆς ᾽Αναγέννησης καὶ τοῦ «οὐμανισμοῦ» ποὺ ἔχει κατακτήσει γύρω στὰ 1500 τὴν Κρήτη. Νομίζω μάλιστα πῶς ἔχουμε νὰ κάμουμε μὲ μιὰ συνειδητὴ προσπάθεια διασκευῆς τοῦ Β' εἰδυλλίου τοῦ Θεοκρίτου: διασκευῆς καὶ ὄχι μετάφρασης, ἀκριβῶς ὅπως συνηθίζόταν στὰ χρόνια τῆς ᾽Αναγέννησης. Κάπου ἑκατὸ χρόνια δηλ. πρὶν ἀπὸ τὴ «Βοσκοπούλα» ἔχουμε μιὰ πρώτη προσπάθεια, ποὺ ἔμεινε ὅμως ἀτελής, νὰ γραφτῆ ἓνα «εἰδυλλίον», σὰν τὰ τόσα ὅμοια ποὺ γράφονταν στὴν Ἰταλία (λατινικὰ πρῶτα, ἰταλικὰ ὑστερώτερα), μὲ πρότυπο τὸ Β' εἰδυλλίον τοῦ Θεοκρίτου (ἢ τουλάχιστον τοὺς πρώτους στίχους του) καὶ μὲ συνειδητὴ προσαρμογὴ στὴ σύγχρονη ζωὴ (εἰς τῶν Χανίων τὴν χώραν). Ἀπὸ μιὰ τέτοια ἄποψη τὸ μικρὸ ποίημα τοῦ κώδικα Barocci παίρνει κάποια ἰδιαίτερη σημασία.

2. Η «ΦΥΛΛΑΔΑ ΤΟΥ ΓΑΪΔΑΡΟΥ»

Στὰ Κρητικά Χρονικά Θ' (1955) 81 - 118 ὁ κ. Λευτέρης ᾽Αλεξίου μᾶς ἔδωσε μιὰ καινούργια ἔκδοση τῆς «Φυλλάδας τοῦ Γαϊδάρου», τοῦ χαριτωμένου αὐτοῦ καὶ ἀσφαλῶς κρητικοῦ ἔργου, ποὺ εἶχε τόση διάδοση στὸ λαὸ ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια. Προτάσσεται μιὰ εἰσαγωγή, ὅπου ἐξετάζονται τὰ ζητήματα τῆς καταγωγῆς καὶ μὲ σίγουρο αἰσθητικὸ κριτήριον ἀξιολογεῖται τὸ ἔργο, καὶ ἔπονται κριτικο - ερμηνευτικὰ σημειώματα καὶ γλωσσάριον. Ἔτσι ἡ καινούργια ἔκδοση φαίνεται, ἐξωτερικὰ τουλάχιστον, ν' ἀνταποκρίνεται πρὸς τις ἀπαιτήσεις ποὺ ἔχουμε σήμερα ἀπὸ μιὰ νέα φιλολογικὴ ἔκδοση ἑνὸς νεοελληνικοῦ κειμένου. Δυστυχῶς ὅμως ἡ ἐξωτερικὴ αὐτὴ ἐντύπωση δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα.

Ἐνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐπείγοντα «desiderata» τῆς νεοελληνικῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία ἡ ἐπανέκδοση τῶν παλαιότερων κειμένων. Μὲ μιὰ βασικὴ ὅμως προϋπόθεση: πῶς οἱ ἐπανεκδόσεις αὐτές θὰ στηριχτοῦν κάθε φορὰ στὴν καλύτερη φιλολογικὴ παράδοση, στὴν καλύτερη δηλ. πηγὴ μὲ τὴν ὁποία μᾶς ἔχει παραδοθῆ τὸ κείμενο. Καὶ στὴν περίπτωσιν τῆς «Φυλλάδας τοῦ Γαϊδάρου» δὲν ὑπῆρχε καμιὰ ἀμφιβολία: τὴν καλύτερη πηγὴ ἀντιπροσωπεύει ἡ πρώτη βενετικὴ ἔκδοση τοῦ 1539 ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Stephano Da Sa-

bio. Ἀντίτυπο τῆς ἐκδόσεως ὑπάρχει στὴν Ἀμβροσιανὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Μιλάνου (Γ 89 sp. sup.) καὶ στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Μονάχου (Rar. 467)¹. Ὡς συμπληρωματικὴ πηγὴ θὰ μπορούσε ἴσως νὰ χρησιμοποιηθῆ καὶ ἡ δεύτερη βενετικὴ ἐκδοσὴ. Ὅσο γιὰ τὶς μεταγενέστερες, αὐτές, ὅπως πάντα, δὲν εἶναι παρὰ ἀνατυπώσεις, ποὺ δὲν κάνουν ἄλλο παρὰ ν' ἀλλοιώνουν σιγὰ - σιγὰ καὶ ἀυθαίρετα τὸ κείμενο.

Μὲ τὰ σημερινὰ μέσα οὔτε δύσκολο εἶναι πιά οὔτε δαπανηρὸ νὰ προμηθευτῆ κανεὶς ἀπὸ τὶς βιβλιοθήκες τοῦ ἐξωτερικοῦ μικροταινίες ἢ φωτ. γραφίες χειρογράφων ἢ σπάνιων ἐκδόσεων². Τέτοιες φωτογραφίες ἔπρεπε λοιπὸν πρῶτα - πρῶτα νὰ φροντίσῃ νὰ προμηθευτῆ ὁποῖος θὰ ἤθελε νὰ ἐπανεκδώσῃ φιλολογικὰ τὴ «Φυλλάδα τοῦ Γαῖδάρου», κι' ἐκεῖ νὰ στηρίξῃ τὴν ἐκδόσή του. Καὶ ἦταν ἀσφαλῶς ἀνάγκη νὰ ἐπανεκδοθῆ τὸ χαριτωμένο αὐτὸ καὶ ἀρκετὰ πρῶιμο κρητικὸ κείμενο, γιατί ἡ μόνη φιλολογικὴ ἐκδοσὴ ποὺ διαθέτουμε σήμερα, τοῦ W. Wagner στὰ *Carmina Graeca Medii Aevi* (τοῦ 1874), στηριγμένη σὲ μιὰ ἐπανεκδοσὴ ἀπὸ τὸν Jacob Grimm μιᾶς βενετικῆς ἐκδόσεως τοῦ 1832 καὶ σὲ μιὰ ἄλλη πολὺ νεώτερη βενετικὴ τοῦ 1871, δὲν εἶναι καθόλου ἱκανοποιητικὴ, μὲ πολλὰ κακὰ γραφὰ καὶ παραναγνώσεις στὸ κείμενο.

Ὁ κ. Λ. Ἀλεξίου δὲν ἀκολούθησε δυστυχῶς τὴ μόνη σωστὴ καὶ καθόλου δύσκολη αὐτὴ μέθοδος. Γιὰ τὴν ἐκδόσή του στηρίχτηκε καὶ πάλι στὴν παλιὰ ἐκδοσὴ τοῦ Wagner. Ἀλλὰ στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου, ἀνάμεσα στὰ κατάλοιπα τοῦ Στ. Ξανθουδίδου, βρῆκε κι' ἓν' ἀντίτυπο τῆς συλλογῆς τοῦ Wagner μὲ ἰδιόχειρα σημειώματα στὰ περιθώρια τοῦ Κρητικοῦ φιλολόγου, καὶ μὲ σημειωμένο δίπλα ἓνα Ξ ἢ ἓνα Μ. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ ὁ ἐκδότης «δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ ἐξακριβώσῃ τί σημαίνει, μ' ὄλο ποὺ εἶχε γιὰ καιρὸ προσπαθήσει κι' ἐρευνήσει», καὶ χρειάστηκε ἡ ἐπέμβαση τοῦ κ. Μ. Μανούσκου, «περαστικοῦ ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο», γιὰ νὰ βρεθῆ πὼς εἶναι «πολὺ πιθανὸ» νὰ φανερώσῃ τὶς γραφὰς τῆς πρώτης βενετικῆς ἐκδόσεως ἀπὸ τὸ ἀντίτυπο τοῦ Μ(ονάχου). Ὁ τόμος αὐτὸς τοῦ Wagner «μὲ τὶς σημειώσεις τοῦ Ξανθουδίδου, ἡ σύστασις τοῦ Wagner στοὺς Ἕλληνας νὰ ξαναμελετήσουν τὰ κείμενα καὶ ἡ ἐκτίμησις τοῦ ἐκδότη πρὸς τὴ Φυλλάδα» — «ἦταν τὰ κίνητρα τῆς ἀπόφασής του νὰ καταπιαστῆ μ' αὐτὴ τὴν ἐκδοσὴ». Κίνητρα ἀναμφισβήτητα εὐγενικά, ὅχι ὅμως καὶ ἀρκετὰ γιὰ ν' ἀντικαταστήσουν τὴ

¹) Βλ. É. Legrand, *Bibliographie hellénique des XVe et XVIe siècles* (Paris 1885), τόμ. 1, 234.

²) Στὸ Σπυριδιότιο τῆς νέας ἐλληνικῆς φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης προσπαθῶ ν' ἀπαρτίσω ἓνα τέτοιο μικρὸ φωτογραφικὸ ἀρχειο παλαιότερων νεοελληνικῶν κειμένων, ποὺ εἶμαι πρόθυμος νὰ τὸ θέσω στὴ διάθεσι τῶν νεοελληνιστῶν.

βασική προϋπόθεση πού ἀναφέραμε, νά στηριχτῆ δηλ. ἡ καινούργια ἐκδόση στήν πρώτη βενετική.

Τὸ Ξ ἢ Μ δηλώνει ἀναμφισβήτητα τῆ γραφῆ, τῆς πρώτης αὐτῆς ἐκδόσεως, ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ ἀκαταπόνητος Ξανθουδίδης θὰ εἶχε ὑπόψη του φωτογραφία ἢ ἀντιβολή, γιὰ νά τῆ χρησιμοποιήσῃ ἴσως σέ ἐπανέκδοση τοῦ κειμένου. Ἔτσι τουλάχιστον παρεῖχαν οἱ γραφές αὐτές ἕνα ὑποκατάστατο τῆς πρώτης ἐκδόσεως καὶ ὑποδείκνυαν τῆ σωστή γραφῆ (ἢ τουλάχιστο τῆ σωστή πηγῆ). Ἄλλὰ ὁ κ. Ἀλεξίου, ἴσως ἐπειδὴ δὲν τὸ εἶχε καὶ γι' ἀπόλυτα σίγουρο, ἀλλὰ μόνο γιὰ «πολὺ πιθανό», δὲν σεβάστηκε τὶς γραφές αὐτές, ὅπου ἦταν βέβαιες ἀπὸ τῆ μαρτυρία τοῦ Ξανθουδίδη. Τὶς περισσότερες φορές «προτιμᾶ», γιὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο λόγο, τῆ γραφῆ τοῦ Wagner. Δὲν ὑπάρχει ὅμως θέση γιὰ «προτίμηση». Οἱ γραφές τῆς πρώτης ἐκδόσεως (δηλ. ὅσες εἶναι σημειωμένες μὲ τὸ Μ τοῦ Ξανθουδίδη) ἀποτελοῦν τὴν (μόνη ἄλλωστε) παράδοση τοῦ κειμένου, καὶ αὐτὴν εἴμαστε ὑποχρεωμένοι ν' ἀκολουθήσουμε. Οἱ γραφές τοῦ Wagner δὲν ἀποτελοῦν πηγῆ· εἶναι ἀλλοιώσεις τοῦ κειμένου πού προῆλθαν ἀπὸ τὶς ἐπανελημμένες ἀνατυπώσεις. Ἀκόμη καὶ στήν περίπτωση πού ἡ γραφῆ τοῦ Wagner μᾶς φαίνεται πιθανὸν ὁμαλότερη ἢ δίνει καλύτερο νόημα, ἀκόμη καὶ στήν περίπτωση αὐτῆ δὲν ἔχουμε τὸ δικαίωμα νά τὴν προτιμήσουμε, ἐφ' ὅσον ἡ γραφῆ τῆς πρώτης ἐκδόσεως εἶναι ἱκανοποιητικῆ. Καὶ φυσικὰ προτιμήσεις καθαρὰ ὑποκειμενικὲς δὲν ἔχουν καμιὰ ἀπολύτως δικαιολογία. Μόνο στήν περίπτωση (ἂν ὑπάρχη) πού ἡ γραφῆ τῆς α' ἐκδ. εἶναι φανερά σφαλερῆ ἢ δὲν δίνει ἱκανοποιητικὸ νόημα, εἴμαστε ἀναγκασμένοι νά προχωρήσουμε σέ «διόρθωση», ὅχι πάλι νά «προτιμήσουμε» τῆ γραφῆ Wagner· καὶ ἂν ἡ γραφῆ Wagner εἶναι πραγματικὰ ἱκανοποιητικῆ, θὰ τῆ δεχτοῦμε, ἀλλὰ πάντα σὰν φιλολογικῆ «διόρθωση», ὀφειλόμενη σέ κάποιον ἀπὸ τοὺς ἀνατυπωτὲς - ἐκδότες, πού θὰ σκόνταψε στὸ δύσκολο ἢ σφαλερὸ κείμενο τῆς α' ἐκδ.

Ὁ κ. Λ. Ἀλεξίου ὅχι μόνο δὲν ἔδωσε καμιὰ σημασία στή μαρτυρία τοῦ Ξανθουδίδη γιὰ τὴν α' ἐκδ. (τὶς γραφές τὶς σημειωμένες μὲ Μ) καὶ προτίμησε τὶς χειρότερες γραφές Wagner, ἀλλὰ προχώρησε πολὺ περισσότερο καὶ «διόρθωσε» σέ πάρα πολλὰ σημεία τὸ κείμενο. Τὶς διορθώσεις αὐτές τὶς δηλώνει τὶς περισσότερες φορές μὲ ἀραιότερα στοιχεῖα, συχνὰ ὅμως καὶ δὲν τὶς δηλώνει καθόλου. Στὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ ὅλες αὐτές οἱ διορθώσεις εἶναι αὐθαίρετες καὶ περιττές· τὸ κείμενο εἴτε ἀποκαθίσταται, μὲ βάση τὴν α' ἐκδ., πολὺ καλύτερα ἀπ' ὅ,τι τὸ «διορθώνει» ὁ νέος ἐκδότης, εἴτε δὲν ἔχει καμιὰ ἀπολύτως ἀνάγκη ἀπὸ διόρθωση.

Εἶναι ἀδύνατο ν' ἀναφέρουμε τὶς ἄπειρες περιπτώσεις κακῶν ἀπο-

καταστάσεων και κακῶν διορθώσεων. Ἐνδεικτικὰ μόνο θ' ἀναφέρουμε μερικὰ χωρία α) ὅπου ἡ γραφή τῆς α' ἐκδ. ἀποκαθιστᾷ πέρα γιὰ πέρα τὸ χωρίο, καὶ β) ὅπου ἡ «διόρθωση» τοῦ ἐκδότη εἶναι ἄστοχη καὶ περιττή. (Μὲ W σημειώνεται ἡ ἔκδοση Wagner, μὲ B ἡ πρώτη βενετική ἔκδοση).

α) Ἀποκατάσταση μὲ βάση τῆ βενετική ἔκδοση

Στ. 21 ἀδύνειπεν ὁ γάδαρος W : ἀτύχειπεν B. Ὁ ἐκδ. «προτιμᾷ» τὸ ἀδύνειπε, μολονότι παρκτηρεῖ πῶς ρῆμα ἀδυνεύω δὲν ὑπάρχει σήμερα.

126 νὰ μᾶς διδάξης W : νὰ μᾶς διατάξης B. Κι' ἐδῶ ὁ ἐκδ. προτιμᾷ τῆ γραφή W, γιὰ τὸ νὰ μᾶς διατάξης «δὲ λέει τίποτα».

192 βόδια καὶ χοιρίδια W : βόδια μὲ τὰ χοιρίδια B. Ὁ ἐκδ. ξέρει τὸ βόδια μὲ τὰ χοιρίδια, ἀλλὰ παρκτηρεῖ πῶς «ἂν καὶ μετρικὰ καλύτερο, προτίμησα τὸ πρῶτο, σὰν πιὸ σύμφωνο μὲ τὸ σύνολο». Γιὰ εἶναι τὸ πρῶτο «πιὸ σύμφωνο μὲ τὸ σύνολο» ὁμολογῶ πῶς δὲν καταλαβαίνω. Στὸν προηγούμενο στίχο ἔχουμε ἐπίσης πρόβατα μὲ τὰ γίδια (W καὶ B), πὺ ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς μὲ τὸ βόδια μὲ τὰ χοιρίδια τοῦ ἐπόμενου. Ἀλλὰ τὸν προηγούμενο αὐτὸν στίχο, πάλι δὲν ξέρω γιὰτί, ὁ ἐκδ. τὸν διορθώνει (σιωπηρὰ μάλιστα) καὶ πρόβατα καὶ γίδια.

204 ταῖς ἀρμαῖς W (μὲ σημειωμένη στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τῆ διόρθωση ἀρμαῖς). Ἔτσι διορθώνει (τυπώνει δηλ. ἀραιομένα) καὶ ὁ ἐκδ. Ἡ γραφή τοῦ B εἶναι κανονικὰ : ἀρμαῖς. (Ἰδια περίπτωση καὶ στὸ ἀγρίαν τοῦ στ. 230 — ἀγίαν B).

262 εἰς τὸ μαλλί, εἰς τὴν οὐραν, ὄλω: ἐμὲν οὐμαίξει W· ὁ B μᾶς δίνει κι' εἰς τὴν οὐραν. Καὶ οὐρά σημαίνει χρῶμα (χοριά - χορά) > χοᾶ > οὐρά, κατὰ τὴν πειστικώτατη ἔτυμολογία τοῦ Κοραῆ, Ἄτακτα 2, 278) καὶ βρίσκουμε τὴ λέξη καὶ σ' ἄλλα κείμενα: Λίβιστρος στ. 2549, Γεωργιλᾶς, Θανατικὸν στ. 173 (Wagner), Κυπριώτικα Ἐρωτικὰ βλ. ἐκδ. Σιαπκαρᾶ - Πιτσιλλίδη Γλωσσάριο. Θέλει καὶ ρώτημα πῶς ἡ γραφή αὐτὴ δίνει ἀπείρως προτιμότερο νόημα καὶ πῶς πολὺ εὐκόλα τὸ ἀρχαϊκὸ καὶ ἰδιωματικώτερο οὐραν (lectio difficilior!) ἔγινε ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους μετατυπωτὲς πολὺ εὐκόλα οὐραν; Ὁ ἐκδ. ὅμως προτιμᾷ τῆ γραφή W μὲ τὴν ἐξῆς δικαιολογία: «Μὰ ἡ γρηᾶ [γρ. γριά] δὲν ἔβλεπε καλὰ (κοίταξε στ. 251)· τὴν οὐρά ὅμως τοῦ Παρδίτση μποροῦσε νὰ τὴν πιάση, ὅταν τὸν χάιδευε, καὶ νὰ τὴν ξέρη καλὰ!»

β) Δείγματα περιττῶν διορθώσεων

Στ. 13 - 14 W :

Λάχανα τὸν ἐφόρτωνεν, ἀντίδια καὶ μαρούλια,
πράσα, ραπάνια, κάρδομα, κρομμύδια καὶ γογγύλια.

Τοὺς στίχους αὐτούς, πού τοὺς βρίσκουμε αὐτούσιους καί στὸ Β, ὁ ἐκδ. τοὺς ἀνακάτεψε καί τοὺς διόρθωσε ὡς ἑξῆς :

Λάχανα τὸν ἐφόρτωνε, κρεμμύδια καὶ μαρούλια,
ραπάνια, ἀντίδια, κάρδαμα, πράσα, κοκκινογούλια

μὲ τὴν ἀκόλουθη δικαιολογία : « Ἀντικατάστησα τὰ γογγύλια μὲ τὰ κοκκινογούλια, γιὰ νὰ ἐπαναφέρω τὴν ὁμοιοκαταληξία. Γι' αὐτὸ μετατόπισα ὠρισμένες λέξεις ». Ὁ ποιητὴς χρησιμοποιοῦν τὴν ὁμοιοκαταληξία, χωρὶς ἀμφιβολία, μὲ μεγάλη τέχνη· ὥστόσο ἀτελεῖς ὁμοιοκαταληξίες ἔχουμε καί ἀλλοῦ, π. χ. στ. 245 - 6, 273 - 4, 373 - 4 κ. ἄ., τίς ὁποῖες ὁ ἐκδ. ἀφήνει ἀδιόρθωτες (στὸν στ. 118 παραδιορθώνει μάλιστα τὸ πάντα σὲ πάντας, εἰσάγοντας ἔτσι αὐτὸς ἀτελεῖ ὁμοιοκαταληξία). Γιατί λοιπὸν ὅλη αὐτὴ ἡ ἀναστάτωση σὲ τούτους τοὺς στίχους ;

Μεγάλου ἀνακάτωμα χωρὶς λόγο ἔφερε ὁ ἐκδ. καί στοὺς στ. 245 - 250, μεταθέτοντας τοὺς στ. 245 - 6 ὕστερ' ἀπὸ τοὺς 247 - 8. « Ἔτσι — παρατηρεῖ — ἡ πασίγνωστη παροιμία πηγαίνει στὸ τέλος τῆς ὁμιλίας τῶν γονιῶν τῆς Ἀλεπούς, ὅπου ἔχει πιὸ πολὺ τὸν τόπο τῆς ». Παρεξήγηση. Ἡ « πασίγνωστη παροιμία » (π' ἀφήνει σπύια φτωχικά κτλ.) εἶναι ἴσια - ἴσια « τῆς γρᾶς τὸ καταλόγι ». Σωστὰ λοιπὸν οἱ στ. 245 - 6 προηγούνται ἀπὸ τοὺς στ. 247 - 8 πού περιέχουν τὴν παροιμία. Ὁ ἐκδ. τοποθετεῖ στὴν ἀρχὴ τοῦ στ. 249 εἰσαγωγικά, νομίζοντας πὼς μὲ τὸ « καταλόγι » ὁ ποιητὴς ἐννοεῖ τὴν ἱστορία τῆς γριᾶς χήρας (« Ἀρχίζει τὸ Καταλόγι πού εἶναι μέρος τῆς ἐξομολόγησης τῆς Ἀλεπούς » σημειώνει). Ἀλλὰ τότε ποῦ τελειώνει αὐτὸ τὸ καταλόγι; Τὰ εἰσαγωγικά κλείνουν μόνο στὸν στ. 302, ὅπου ὁμως τερματίζεται καί ὅλη ἡ ἐξομολόγηση τῆς Ἀλεπούς.

Στοὺς ἴδιους στίχους ἔχουμε καί πολλές ἄστοχες καί περιττές διορθώσεις — καί ὄχι ὅλες σημειωμένες μὲ ἀραιομένα στοιχεῖα γιὰ νὰ ξεχωρίζουν. Π. χ. ὄντινα ἀντὶ ὄτινα [καὶ τὸ ὄτινος θὰ τὸ ἔκανε ὁ ἐκδ. οὔτινος ;], πού ἀφήνει : π' ἀφήνει, τοῦ κῶλου του : σιὸν κῶλο του, γυρεύγει, μαγειρεύγει : γυρεύει, μαγειρεύει, ἐγὼ σιὲς χῆρες : γιαιὶ τῆς χῆρες, ταῖς ἔχω : τοὺς ἔχω, μιὰ χήρα : καὶ χήρα, καλὰ πού δὲν ἐθώρει : καλὰ οὐδὲν ἐθώρειε, ἡμπόρει : ἡμπόρειε [γιατί προτίμησε τοὺς ἀρχαϊκότερους τύπους ἀπὸ τοὺς τόσο γνήσιους κρητικούς σὲ -ειε ;], ἐπόταταξεν : ἐπόταξεν, μιὰν ὄρνιθα : καὶ ὄρνιθα, νὰ παραβγῆ σιὴν πόριαν τῆς : ν. π. τὴν π. τῆς. Καὶ κάτι ἄλλο : στ. 246 ὁ W παρέχει γροικῆσειτέ το ὄλοι. Ἡ γραφὴ Β εἶναι γροικῆσειτε τί λέγει. Τὴ γραφὴ αὐτὴ γνωρίζει ὁ ἐκδ., προτιμᾷ ὁμως τὴν πρώτη. Ἴδου ἡ δικαιολογία : « Καὶ δῶ πάλι ὁ Ξ (Μ) σημειώνει [τί λέγει, πού εἶναι ἀπαράδεχτο, γιαιὶ χαλάει τὴ ρίμα. Καὶ τὸ ὄλοι δὲ ριμάρει μὲ τὸ καταλόγι, ἀλλὰ συμφω-

νοῦν τουλάχιστο τὰ φωνήεντα, πού λογαριαζόταν ἀρκετό». Τὰ πράματα ὅμως εἶναι καθαρὰ· ὅπως εἶπαμε καὶ στὴν ἀρχή, δὲν ἔχουμε νὰ διαλέξουμε ἀνάμεσα σὲ δυὸ γραφές, ἀλλὰ μόνο ν' ἀκολουθήσουμε τὴ γραφή πού παρέχει τὸ Β. Ἄν ἡ γραφή αὐτὴ «χαλάει τὴ ρίμα», πιὸ νόμιμο εἶναι νὰ ἐπιχειρήσουμε διόρθωση δική μας, παρὰ ν' ἀκολουθήσουμε τὴ γραφή W, πού δὲν ἀντιπροσωπεύει τίποτα. Ἄλλὰ διόρθωση δὲ χρειάζεται· ἀτελεῖς ὁμοιοκαταληξίες ὑπάρχουν καὶ ἄλλες (βλ. παραπάνω). Καὶ πῶς τὸ ξέρεῖ ὁ ἐκδ. πὼς ἔταν συμφωνοῦν τουλάχιστο τὰ φωνήεντα «λογαριαζόταν ἀρκετό»; Ἴσως αὐτὸ νὰ ἰσχύη σὲ ξένες μετρικὲς (assonance). Τουναντίον, ἀπ' ὅ,τι ἔχω παρατηρήσει, στὸν 16^ο αἰώνα πιὸ συνηθισμένες εἶναι οἱ περιπτώσεις ἀτελῶν ὁμοιοκαταληξιῶν ὅπου συμφωνεῖ μόνο ἡ λήγουσα (μαζὶ μὲ τὸ προηγούμενο σύμφωνο, βλ. καὶ ἐδῶ παραπάνω 13 - 14 μαρούλια - γογγύλια).

Ἐνα δεῖγμα διορθώσεως βασισμένης πάνω σὲ ὑποκειμενικὰ καλολογικὰ κριτήρια βλέπουμε στὸς στ. 281 - 2. Ἡ γραφή τοῦ W καὶ B εἶναι:

*Ἐγὼ τὴν ἐκωλόσουρα ἐκείνην τὴν καβάκα,
καὶ κείνη ἐφτερούγιασε καὶ κράζει κάκα - κάκα.*

Καμιὰ «διόρθωση» δὲ χρειάζεται· ὁ ἐκδ. ὅμως διορθώνει στὸν δεύτερο στίχο ἐφτερούγιαζε κι' ἔκραζε, σημειώνοντας: «οἱ παρατατικοὶ πιὸταιριαστοί». Ὅμως μὲ τὸν ἀόρ. ἐφτερούγιασε καὶ τὸν ἐνεστ. κράζει ἡ δράση δηλώνεται ἀσφαλῶς ἐντονώτερα καὶ δείχνει πὼς ἀμέσως μὲ τὸ πρῶτο φτερούγιασμα ἡ ὄρνιθα ἔβαλε τὶς φωνές. (Ἄς σημειωθῇ ἀκόμη πὼς καὶ οἱ διορθώσεις αὐτὲς δὲν δηλώνονται μὲ ἀραιὰ στοιχεῖα στὸ κείμενο).

Παραδιόρθωση ἔχουμε καὶ στὸν στ. 307, ὅπου W καὶ B παρέχουν: Ἄμε σοῦ λέγω σήμερον, νὰ ἴσαι εὐλογημένη, δηλ. πήγαινε, ἄς εἶσαι συχωρεμένη. Ὁ ἐκδ. ὅμως διορθώνει: Ἄ μ ἦ ν, σοῦ λέγω κτλ. — μὲ τὴ δικαιολογία πὼς «τὸ ἄμε δὲν ἔχει τὸν τόπο του».

Ἄλλη παραδιόρθωση στὸν στ. 380: ἐπεὶ μοῦ γγίζει θάνατος B (μ' ἐγγίζει W). Ὁ ἐκδ. διορθώνει τὸ ἐπεὶ σὲ ἀπείς (ἀκόμη καὶ τὸ ἐγγίζει σὲ ἀγγίζει), χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπόψη τοῦ πὼς τὸ ἀπείς εἶναι τύπος νεωτερικότερος, πού προέρχεται ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ παλιότερο ἐπεὶ (βλ. Στ. Ξανθοῦδίδη, Ἐρωτόκριτος, σελ. 409 - 410).

Παραδιόρθωση εἶναι καὶ τὸ κρεῖ τον στὸν στ. 447. Ὁ W παρέχει: τζιλιπουρδᾶ καὶ κρεῖ τον, ὁ B ὅμως μᾶς δίνει τὴ σωστὴ γραφή (γνωστὴ στὸν ἐκδ.) καὶ κρού τον = κρούει τον, τὸν χτυπᾶ. Πὼς δὲν ὁμοιοκαταληκτεῖ ἀπόλυτα μὲ τὸν ἐπόμενον στίχο (ιρίτοι) εἶδαμε πὼς δὲν ἔχει σημασία. Τὸ κρούω (καὶ κρούγω) = χτυπῶ εἶναι συνηθέστατο

στά κρητικά κείμενα (βλ. και Γλωσσάριο Ἐρωτοκρίτου), και ὁ τύπος κρού' ἀντί κρούει κανονικότατος και καθόλου «ὀλότελα ἀνύπαρχτος», ὅπως θέλει ὁ ἐκδ. Τὸ κρεῖ τον τῶν μεταγενέστερων ἐκδόσεων (ἀπ' ὅπου ἢ γραφή W) προέρχεται ἴσως ἀπὸ τὴν πρόθεση τῶν ἐκδοτῶν τῆς Βενετίας νὰ διορθώσουν τὴν ὁμοιοκαταληξία ἢ και στὸ λόγο ὅτι δὲν τοὺς ἦταν πολὺ κατανοητὸ τὸ κρού τον. Τὸ σπουδαιότερο ὅμως εἶναι ὅτι τὸ ἡμιστίχιο βρῖσκειται ἀὐτοῦσιο στὸ πρότυπο τῆς Φυλλάδας, στὸ Συναξάριον τοῦ τιμημένου Γαδάρου, στ. 310: *ιζιλιμπουρδᾶ και κρού τον* (W σελ. 121).

Τὸ κρεῖ τον ὁ ἐκδ. ἐξηγεῖ «τὸν χρεῖ» και μᾶς δίνει τὴν πληροφορία πὼς τὸ ρ. εἶναι κοινότατο στὴν Κρήτη, και στὸ γλωσσάριο παρέχει τὴν ἐρμηνεία «ἀλείφω, ἐπιχρίω, πασαλείβω» (ἢ τελευταία σημασία μοῦ φαίνεται μᾶλλον ἀπίθανη). Τὸ ρ. εἶναι ἀσφαλῶς κοινότατο και στὴν Κρήτη και σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Ὁ ἐκδ. φαντάζομαι πὼς τοῦ δίνει ἐδῶ τὴ σημασία τοῦ «λερώνω», «γεμίζω ἀκαθαρσίες», κι' αὐτὸ γιατί παρερμηνεύει, φοβοῦμαι, και τὸ ρ. *τσιληπουρδῶ* (ποῦ τὸ γράφει παντοῦ ἐσφαλμένα *ιζιληπουρδῶ*). Στὸ γλωσσάριο γράφει γιὰ τὸ ρῆμα: «ἀόριστη ἢ σημασία του. Τὰ δύο συνθετικά του φανερώνουν ἀκατονόμαστες φυσικὲς λειτουργίες. Συμπεριφέρομαι μὲ ἀναίδεια, μὲ βαναυσότητα». Αὐτὴ ἢ τελευταία εἶναι ἢ μόνη σημασία τοῦ ρ. και δὲν εἶναι καθόλου ἀόριστη. Πρόκειται ἄλλωστε γιὰ ρῆμα ἀρχαῖο, *σιληπουρδῶ*, ποῦ κι' αὐτὸ σημαίνει: «συμπεριφέρομαι βάνουσα». Τὸ δεύτερο συνθετικὸ ἔχει ἀσφαλῶς σχέση μὲ τὸ ρ. *πέρομαι*, τὸ πρῶτο ὅμως εἶναι ἀγνώστου ἐτύμου. Ὁ γάιδαρος λοιπὸν ἐδῶ δὲν ἐκτελεῖ, ὅπως νομίζει ὁ ἐκδ., «ἀκατονόμαστες φυσικὲς λειτουργίες», ὥστε νὰ «χρεῖ» τὸν λύκο, ἀλλὰ ἀπλούστατα ἀρχίζει νὰ συμπεριφέρεται μὲ ἀναίδεια, κλοτσώντας τον δηλ. και χτυπώντας τον. Τὸ διηγεῖται ἄλλωστε ὁ ἴδιος ὁ λύκος παρακάτω, στ. 493: *ὡσὰν εἰσιληπούρητιεν, ἐξάφνου ἔδωσέ με, | και μέσα εἰς τὸ κούτελο ἢ κοπανιὰ ἔσωσέ με*. Τὸ *ἔδωσέ με* σημαίνει, φυσικά, «μὲ χτύπησε» (συνηθέστατο τὸ *δίδω σ'* αὐτὴ τὴ σημασία, βλ. Γλωσσάριο Ἐρωτοκρίτου), ἀδιάφορο ἂν κι' ἐδῶ ὁ ἐκδ., ἀγνοώντας πάλι προφανῶς τὴ σημασία τοῦ ρήματος, παραδιορθώνει *κι' ἔμπωσέ με*.

Τοὺς νόστιμους στίχους 515 - 516:

*Δὲν ἔχω γιὰ τὴν γνώσιν του οὐδὲ τὴν πονηρίαν,
ἀμ' ἔχω πὼς ἐγέλασε ἐμᾶς τὰ δυὸ θηρία*

(δηλ. δὲν τῶχω, δὲν μὲ μέλει γιὰ τὴ γνώση του, πὼς εἶναι δηλ. ὁ γάιδαρος γνωστικός και πονηρός, ἀλλὰ μὲ μέλει, μὲ πειράζει ποῦ γέλασε ἐμᾶς τὰ δυὸ θηρία), ὁ ἐκδ., ποῦ φαίνεται ὅτι δὲν τοὺς κατάλαβε, τοὺς παραδιορθώνει και τοὺς καθιστᾶ πλαδαροὺς και ἀνόητους:

Δὲν ἔχω ἐγὼ τὴν γνῶσιν τοῦ οὐδὲ τὴν πονηρίαν,
ἀμμ' ἔχει αὐτός, πὸν γέλασεν ἐμᾶς τὰ δυὸ θηορία [!].

Τελειώνοντας θέλω ν' ἀναφέρω μερικές ἄστοχες ἐρμηνεῖες ἢ ἐτυμολογίες λέξεων, πὸν ἐπιχειρεῖ ὁ ἐκδ. στὶς Σημειώσεις του καὶ στὸ Γλωσσάριο, καὶ πὸν δείχνουν, νομίζω, ὅχι ὅση θὰ ἔπρεπε οἰκείωση μὲ τὴν παλαιότερη γλῶσσα τῶν κειμένων αὐτῶν. Ἀκόμα καὶ τὸ πολυτιμότερο γλωσσάριο τοῦ Ξανθουδίδη στὴν ἔκδοση τοῦ «Ἐρωτόκριτου» φαίνεται συχνὰ πὸς δὲν τὸ ἔχει συμβουλευθῆ.

Ἔτσι τὴ λέξη ἀναθιβάνω καὶ ἀναθιβάλλω γράφει ὁ ἐκδ. μὲ ὕψιλον (ἀναθυβάλλω, ἔτσι καὶ τὸ ἀθυβολή) καὶ θεωρεῖ τὴ λ. «σχηματισμένη μὲ συμφυρμὸ τοῦ ἀναμιμνήσκομαι μὲ τὸ θυμοῦμαι» — χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπόψη τὴν ἐτυμολογία τοῦ Κοραῆ ἀπὸ τὸ ἀντιβάλλω καὶ ἀντιβολή (ἤδη στὰ Εὐαγγέλια, Λουκ. 24, 17, «τίνες οἱ λόγοι οὗτοι οὐς ἀντιβάλλετε πρὸς ἀλλήλους») καὶ τοῦ Χατζιδάκι ἀπὸ τὸ ἀμφιβολή > ἀφιβολή > ἀθιβολή, ἐτυμολογίες πὸν ἀναφέρονται καὶ οἱ δυὸ στὸ Γλωσσάριο τοῦ Ἐρωτόκριτου (λ. ἀθιβολή).

Γιὰ τὴν τόσο συνηθισμένη στὰ κρητικὰ κείμενα προστακτικὴ ἐνεστώτος βλέπεσε (ἢ βλέπεσαι) στὴ σημασία τοῦ «πρόσεχε» ἔχει γράφει ἐκτενῶς ὁ Ξανθουδίδης στὶς Σημειώσεις του (σελ. 391)⁸, χωρὶς νὰ βρῆ ὀριστικὴ λύση γιὰ τὴν προέλευσή της (βλ. καὶ Γλωσσάριο λ. βλέπω· τὴν προστακτικὴ ὁ Ξανθουδίδης στὴν α' ἔκδοση γράφει βλέπεσαι, στὴ δεύτερη ὁμως [1929] προτίμησε τὴ γραφὴ βλέπεσε). Ὁ ἐκδ. δὲν δέχεται τίς ἐρμηνεῖες τοῦ Ξανθουδίδη καὶ γράφει βλέπε σε. Καὶ παραδέχεται ὅτι «ξενίζει βέβαια κι' ἔτσι ἡ διατύπωση τῆς αὐτοδιάθεσης», ἀλλὰ βρίσκει ὅτι «ἐρμηνεύεται ἱκανοποιητικὰ σὰν ἐπίδραση ἀπὸ τὰ πάγκοινα τότε ἰταλικά: guardati!». Μιὰ τέτοια ἐρμηνεῖα τοῦ τύπου εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μου, ὀλότελα σφαλερὴ καὶ ἀπαραδέκτη. Ἀντίθετα ἀπὸ τίς ρομανικὲς ἢ ἄλλες γλῶσσες, ἡ ἑλληνικὴ ποτὲ δὲν δηλώνει τὴ μέση διάθεση περιφραστικὰ: μὲ βλέπω ἀντὶ βλέπομαι, μὲ πλένω ἀντὶ πλένομαι, σὲ ντύνεις, τὸν ντύνει ἀντὶ ντύνεσαι, ντύνεται! Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ ἐπίδραση μιᾶς ξένης γλῶσσας στὸ πνεῦμα τὸ ἴδιο μιᾶς ἄλλης, πὸν εἶναι τὸ συντακτικὸ, εἶναι κάτι τελείως σπάνιο καί, ὅσο ξέρω, δὲν ἔχει πιστοποιηθῆ οὔτε μιὰ τέτοια περίπτωση στὴ γλῶσσα μας. Πὸς μπορούμε νὰ δεχτοῦμε λοιπὸν μιὰ τέτοια τελείως παρὰ φύσιν διαστρέβλωση τῆς γλῶσσας γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε ἓναν μεμονωμένο τύπο;

⁸ Βλ. ἀκόμη καὶ Περνὸ [H. Pernot], Τὸ κρητικὸ «βλέπεσαι», Νέα Ἐστία 12 (1932) 986, καὶ τίς παρατηρήσεις, στὸν ἴδιο τόμο, τῶν Α. Τζάρτζανου (σελ. 1052), Ν. Τωμαδάκη (σελ. 1053) καὶ Ε. Κραρᾶ (σελ. 1108).

Τὸ *καταμιτώνω* ὁ ἐκδ. ἐρμηνεύει, ἀπὸ τοὺς μίτους, τὶς κλωστὲς τοῦ ἀργαλιοῦ: μπλέκω, μπερδεύω. Εἶναι ἡ ἔτυμολογία ποὺ εἶχε δώσει ὁ Ξανθουδίδης (BNJb. 5 [1926 - 27] 369) «περὼ τοὺς στήμονας εἰς τὰ μιτάρια, καὶ τροπικῶς ἐμπλέκω τινὰ ἢ συλλαμβάνω εἰς παγίδα, ζημιῶ, ἀπατῶ (ἢ κατὰ δηλώνει ἐπίτασιν)». Νομίζω πὼς προσφυέστερα ἐρμήνευσε τὴ λέξη σὲ πρόσφατο δημοσίευσμά του ὁ Γ. Σπυριδάκης⁴ συνδυάζοντάς τὴν μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ «μιτωτοῦ». *Καταμιτώνω* ἐσήμαινε ἀρχικὰ ἀναφέρω τοὺς παραβάτες τῶν ὑφαντικῶν νόμων στὸν μιωτῆ, καταγγέλλω, καὶ ὕστερα ἐπίσης: συκοφαντῶ, διαβάλλω, ἀπατῶ. Σήμερα ἡ λέξη ἀκούγεται στὴν Κάρπαθο, Κρήτη, Ρόδο, Κάλυμνο κ. ἄ. μὲ τὶς σημασίες: καταγγέλλω, κατηγορῶ, ἐπιπλήττω, ὑβρίζω, συκοφαντῶ, ἐμπλέκω τινὰ εἰς κατηγορίας, διαδίδω μυστικόν τι.

Καὶ τὸ *κατασβολώνω* τοῦ στ. 530 (*ἀνόητους μᾶς ἔδειξε κι' ἐκατασβόλωσέ μας*) δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη τὴ σημασία «κάνω κάποιον ἀνάπηρο ἀπὸ τὸ ξύλο, ξεκάνω στὸ ξύλο», ὅπως γράφει ὁ ἐκδ. "Ἄν σήμερα τὸ *σβολώνω* ἔχει στὴν Κρήτη καὶ τὴ σημασία τοῦ «ἐπιφέρω κακόν, ἀκρωτηριάζω» (Γλωσσ. Ἑρωτοκρ. λ. ἀσβολωμένος), ἡ λέξη ἐδῶ συνάπτεται περισσότερο μὲ τὴν ἀρχικὴν σημασία τοῦ (*ἀ*)σβολώνω: γεμίζω κάποιον ἀσβόλη, στάχτη, ἐπομένως μουντζουρώνω, ντροπιάζω.

Ὅσο γιὰ τὸ *μπουσδουγέμι*, μὲ λίγη περισσότερη προσοχὴ θὰ μπορούσε νὰ πιστοποιηθῆ καὶ ἡ σημασία καὶ ἡ ἔτυμολογία του. Δὲν σημαίνει «ἴσως μέλος τοῦ κορμιοῦ», οὔτε «τὸ πρῶτο συνθετικὸ θυμίζει τὸ πόσθη» [!]. Ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο εἶναι φανερὸ πὼς εἶναι συνώνυμο μὲ τὸ *ἀπελατίκι* (στ. 496) καὶ τὸ *ματσούκι* ποὺ ὑποδηλώνεται μὲ τὸ *ἐξωματζουκῶνει* (στ. 456) καὶ σημαίνει ὅ,τι καὶ οἱ λέξεις αὐτές, δηλ. *ρόπαλο* καὶ μάλιστα *ρόπαλο πολεμικόν*. Μὲ τὴν ἐλευθεροστομία ποὺ διακρίνει τὸ ποίημα, ἰδίως στὸ τέλος του, ὁ ὑπαινιγμὸς εἶναι σαφής, πρόκειται ὅμως πάντα γιὰ παρομοίωση (*ἄστοχη* εἶναι γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ ρ. *ἐξωματζουκῶνει* στὶς σημειώσεις καὶ στὸ γλωσσάριο: «γιὰ ὑποζύγια σὰ βρίσκωνται σὲ ὄργασμό»). Τὴ λέξη ἔχει ἀποθησαυρίσει κιόλας ὁ Δουκάγγιος: *πουσδογάνον*, καὶ τὴ συνάπτει μὲ τὸ τουρκικὸ *pusdogan*, ἐρμηνεύοντας «*clava ferrea militaris, qua in praeliis Turci utuntur*» (σιδερένιο πολεμικὸ *ρόπαλο* ποὺ τὸ χρησιμοποιοῦν οἱ Τούρκοι στὶς μάχες). Καὶ στὸ παλαιὸ τουρκοελληνικὸ λεξικὸ τοῦ Χλωροῦ (ὑπόδειξη τοῦ συναδέλφου κ. Στ. Π. Κυριακίδου) ἀναφέρεται ποζ - τογὰν «*ρόπαλον ἔχον κεφαλὴν ὡς τοῦ ἰέρακος*».

⁴) Γ. Σπυριδάκης, Τὸ ἔργον τοῦ μιτωτοῦ κατὰ τὸ Ἐπαρχιακὸν Βιβλίον Λέοντος τοῦ Σοφοῦ. *Mélanges Merlier* 2, 417 - 423 (κυρίως σελ. 420 κέ.).

3. «ΕΡΩΦΙΛΗ»

Κοντά σε τόσες άλλες αξιόλογες συμβολές στην αποκατάσταση και στην έρμηνεία τών κρητικῶν κειμένων, ὁ κ. Στυλιανὸς Ἀλεξίου ἔδωσε στὰ Κρητικὰ Χρονικὰ Η' (1954) 133 - 134 καὶ 244 - 253 μερικές φιλολογικὲς παρατηρήσεις στὸ κείμενο τῆς «Ἐρωφίλης». Ὅπως πάντα, οἱ παρατηρήσεις τοῦ κ. Ἀλεξίου δείχνουν ὀξύνοια φιλολογικὴ καὶ ἀποκαθιστοῦν σὲ πολλὰ σημεῖα τῆ σωστῆ γραφῆ. Θὰ εἶχα ὅμως κι' ἐδῶ νὰ κάμω τὴν ἴδια παρατήρηση πὺ ἔκαμα σχετικὰ μὲ τὴν ἔκδοση τῆς «Φυλλάδας τοῦ Γαϊδάρου». Ὅχι μόνο γιὰ τὴν ἐπανέκδοση, ἀλλὰ καὶ γιὰ παρατηρήσεις ἐπάνω στὸ κείμενο — τουλάχιστον ὅταν ἔχουν τὴν ἔκταση πὺ ἔχουν οἱ παρατηρήσεις τοῦ κ. Ἀλεξίου — ἀπαραίτητο εἶναι νὰ βασιζόμαστε στὰ χειρόγραφα καὶ στὶς πρῶτες ἐκδόσεις, πὺ μᾶς παραδίδουν ἀύθεντικὰ τὸ κείμενο. Βέβαια ὁ κ. Ἀλεξίου στηρίχτηκε στὴν καινούργια ἔκδοση τοῦ Ξανθουδίδη (1928) καὶ στὸ κριτικὸ τῆς ὑπόμνημα, (καθὼς καὶ σὲ μιὰ μεταγενέστερη ἔκδοση τοῦ 1772 πὺ φυλάσσεται στὸ ἱστορικὸ Μουσεῖο Κρήτης βλ. σελ. 133). Ξέρουμε ὅμως δυστυχῶς πὺς ἡ ἔκδοση τῆς «Ἐρωφίλης» ὑστερεῖ κατὰ πολὺ ἀπὸ τὴ μνημειακὴ ἔκδοση τοῦ «Ἐρωτόκριτου» καὶ ἀπὸ ἄλλες ἐργασίες τοῦ μεγάλου κρητικοῦ φιλολόγου. Τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα εἶναι ἀνεπαρκέστατο, καὶ πολλὲς γραφές πὺ δέχτηκε ὁ ἐκδότης (ὁ ὁποῖος ὑπερεξετίμησε, κατὰ τὴ γνώμη μου, τὸ χφ Legrand) δὲν ἱκανοποιοῦν· ἡ ἔκδοση συμπληρώθηκε, ὅπως εἶναι γνωστὸ, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ξανθουδίδη κι' ἔτσι εἰσεχώρησαν ἀκόμη πολλὰ τυπογραφικὰ καὶ ἄλλα λάθη. Καὶ κάτι ἄλλο: ὁ Ξανθουδίδης, πολὺ σωστά, στηρίχτηκε κυρίως στὴν ἔκδοση τοῦ Ἀμβροσίου Γραδενίγου τοῦ 1676 καὶ στὸ χφ τοῦ Legrand (πὺ ἀκολουθεῖ φανερὰ ἄλλη παράδοση)· χρησιμοποίησε καὶ τὸν (κακὸ) κώδικα τοῦ Μονάχου (μολονότι στὸ τέλος τῆς εἰσαγωγῆς του ὁμολογεῖ πὺς τὸ ἔχει μετανιώσει), δὲν χρησιμοποίησε ὅμως καθόλου τὴν πρώτη ἔκδοση τοῦ Ματθαίου Κιγάλα τοῦ 1637. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ Κιγάλας ἀλλοίωσε τὴ γλώσσα τοῦ ἔργου καὶ μετέτρεψε τοὺς κρητικούς ἰδιωματισμοὺς πρὸς τὸ λογιότερο, πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο δεινὰ ψέγεται ἀπὸ τὸν Γραδενίγο (φυσικὰ καὶ ἀπὸ ὄλους τοὺς νεώτερους νεοελληνιστές). Γι' αὐτὸ ἄλλωστε ξαναεκδίδει ὁ Γραδενίγος τὸ ἔργο, ἀποκαθιστώντας το στὴ γλώσσα στὴν ὁποία τὸ ἔγραψε ὁ ποιητής.

Οὔτε ὁ Ξανθουδίδης οὔτε, ὅσο ξέρω, κανεὶς ἀπὸ τοὺς νεώτερους ἐρευνητὲς ξεκαθάρισε ποτὲ τί εἶδους «ἀποκατάσταση» ἔκαμε ὁ Γραδενίγος. Πῆρε τὴν ἔκδοση τοῦ Κιγάλα καί, σὰν Κρητικὸς πὺ ἦταν, ξαναδιόρθωσε τοὺς λόγιους τύπους, τὸν καθέναν στὴ σωστῆ του κρητικὴ γραφῆ, ὅπως ὑπέθετε πὺς θὰ τὸν εἶχε γράψει ὁ Χορτάτσης, ἢ,

ἀπλούστερα, βασίστηκε σέ κάποιο ἄλλο αὐθεντικό χφ κι' ἔκαμε τήν ἔκδοσή του χωρίς νά λάβῃ ὑπόψη του τήν πρώτη ἔκδοση; Ἀπό πολλές ἐνδείξεις πού ἔχω συγκεντρώσει (καί πού δέν εἶναι τοῦ παρόντος ν' ἀναφέρω) ἔχω καταλήξει στό συμπέρασμα, πού τὸ θεωρῶ ἀσφαλές, πὼς ὁ Γραδενίγος χρησιμοποίησε δεύτερο χειρόγραφο. Αὐτὸ εἶναι ἄλλωστε καί τὸ φυσικότερο.

Πάντως, εἴτε τὸ ἓνα συνέβη εἴτε τὸ ἄλλο, ἡ ἔκδοση Κιγάλα δέν εἶναι σωστὸ νά μένη ἀχρησιμοποίητη γιὰ τήν κριτικὴ ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου τῆς «Ἐρωφίλης». Κύριες πηγές δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς εἶναι αὐτὲς πού χρησιμοποίησε ὁ Ξανθουδίδης: ἡ ἔκδοση Γραδενίγος καί τὸ χειρόγραφο τοῦ Legrand. Ἐπικουρικὰ ὅμως ἡ ἔκδοση Κιγάλα (ὅπως ἄλλωστε καί τὸ χφ Μονάχου) μπορεῖ νά μᾶς βοηθήσῃ στὴ σωστὴ ἀποκατάσταση, ἰδίως στὰ σημεῖα ἐκεῖνα ὅπου οἱ δύο κύριες πηγές δέν μᾶς δίνουν λύση ἱκανοποιητικὴ. Γιατὶ σέ πολλὰ σημεῖα μποροῦμε νά διαγνώσουμε πίσω ἀπὸ τὴ λόγια ἀποκατάσταση τοῦ Κιγάλα τὴν ἀρχικὴ γραφὴ τοῦ χειρογράφου πού εἶχε ἐκεῖνος ὑπόψη του, καί πού ἀποτελεῖ μιὰ τρίτη, αὐτοτελὴ καί αὐθεντικὴ πηγὴ. Σέ πολλὰ ἀπὸ τὰ χωρία πού ἐξετάζει ὁ κ. Ἀλεξίου πραγματικὰ ἡ ἔκδοση Κιγάλα δίνει τὴ σωστὴ λύση, ὅπως θὰ φανῆ μὲ τ' ἀκόλουθα¹.

Ἔρχομαι τώρα στὴν ἐξέταση τῶν ἐπὶ μέρος παρατηρήσεων τοῦ κ. Στ. Ἀλεξίου:

Ἀφιέρωση στ. 13. Σωστὰ ὁ Ἄλ. προτείνει νά γραφῆ τὴν τραγωδιὰ ἄξιο ποῖημα ἀντὶ τὴν Τραγωδιὰ, ἄξιο ποῖημα (Ξ). Ἔτσι ἄλλωστε ἔχει καί ὁ Γρ.: τὴν Τραγωδιὰ ἄξιο. Ἡ πρότασή του ὅμως νά διορθωθῆ τὸ τύχης πού ἀκολουθεῖ σέ τέχνης (τὴν τραγωδιὰ ἄξιο ποῖημα τῆς τέχνης μου ν' ἀφήσω) δέν μὲ βρίσκει σύμφωνον. Καί ὁ Κ ἔχει: τὴν Τραγωδιὰν ἄξιον ποῖημα τῆς τύχης μου... Δέν νομίζω ἄλλωστε ὅτι τὸ παραδεδομένο τύχης δέν δίνει καλὸ νόημα. Θὰ ἦταν κάποια καυχησιολογία ν' ἀποκαλῆ μόνος του ὁ ποιητὴς τὸ ἔργο του «ἄξιο ποῖημα τῆς τέχνης του», τὴ στιγμὴ πού ὁ ἴδιος, στ. 65 κέ., τόσο μετριοφρονα μιλεῖ γιὰ τὸν ἑαυτό του, καί μάλιστα ἀποδίδει ἀκριβῶς στὴν Τύχη τὴ μέτρια ἄξια τοῦ ἔργου, ἀντίθετα πρὸς τὸ δικό του θέλημα καί τὶς πεθυμιές του. Καί ἡ στίξις στοὺς στ. 13 - 14 νομίζω πὼς πρέπει νά διορθωθῆ:

τὴν Τραγωδιὰ, ἄξιο ποῖημα τῆς τύχης μου, ν' ἀφήσω
νά βγῆ ἔξω δέν ἠθέλησα, πριχοῦ τήνε σιολίσω κτλ.

¹) Στηρίζομαι σέ φωτογραφίες τῶν ἐκδδ. 1637 καί 1676. Ἄλ. = διορθώσεις Στυλ. Ἀλεξίου, Ξ = ἐκδ. Ξανθουδίδη, Σ = Σάθα, Γρ = Γραδενίγος, Κ = Κιγάλα, Μ = χφ Μονάχου, Χ = χφ Legrand.

μέ διασκελισμό ἀνάμεσα στους δύο στίχους· ἀλλιῶς τὸ ν' ἀφήσω μένει μετέωρο.

²Αφιέρωση 71. Ἀντίθετα πρὸς τὴν προγενέστερη ἐρμηνεία μου² μου κόψα = (παθητ.) «μου κόπηκαν» (μέ ὑποκείμενο τὰ φτερά), συμφωνῶ ἀπόλυτα μέ τὸν Ἀλ., πού δέχεται ὡς σωστή γραφή ὅχι τὸ μου κόψα Ξ, ἀλλὰ τὸ μου κόψ' Σ (καλύτερα μου'κοψ' Ἀλ.) μέ ὑποκείμενο τὸ Ἐκείνη (ἢ Τύχη). Ἀλλωστε αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ γραφή τῶν πηγῶν: μου 'κοψ' ὀντάν Γρ: μου'κοψ' ὀταν Κ. Ἡ γραφή μου κόψα τοῦ Ξ δὲν δικαιολογεῖται ἀπὸ πουθενά (στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα δὲν ἀναφέρεται τίποτα).

A 97 - 98

γιατὶ σὲ κάποιο φταίσιμον ἔπεσα ἀπαιτός μου,
λογιάζοντάς το μοναχὰς θαμπώνεται τὸ φῶς μου.

Δὲν χρειάζεται, νομίζω, ἡ διόρθωση Ἀλ.: ...ἔπεσα, κι' ἀπαιτός μου | λογιάζοντάς το... Ἡ χασμωδία ἔπεσα - ἀπαιτός δὲν εἶναι μοναδική στήν «Ἐρωφίλη», καὶ τὸ ἀσύνδετο ἀνάμεσα στους δύο στίχους δὲν εἶναι ἀρκετὴ δικαιολογία (θὰ μπορούσε νὰ μπῆ ἄνω τελεία στὸ τέλος τοῦ στ. 97· ὁ στ. 98 λέγεται παρενθετικά), ἀντίθετα, ταιριάζει ἀπόλυτα μέ τὸ ἔντονο πάθος πού ἐκφράζεται σ' ὅλο αὐτὸ τὸ μέρος (ἢ ἐξομολόγηση τοῦ Πανάρετου στὸν Καρπόφορο). Ἄς σημειωθῇ ὅτι καὶ ὁ Κ ἔχει τὴν ἴδια γραφή: ὅτι εἰς μέγαν πταίσιμον ἔπεσα ἀπαιτός μου.

A 274. Θεωρῶ εὐστοχώτατη τὴ διόρθωση Ἀλ.:

στὸν πόλεμ' ὀλομόναχος νὰ μπαίνω μ' εἶδες, κρίνω

(ἀντὶ μηδὲ κρίνω Ξ), κι' αὐτὸ μολονότι οἱ πηγές συμφωνοῦν στὴ γραφή μηδέ. Γιατὶ δὲν εἶναι μόνο τὸ Μ πού παρέχει τὸ μηδέ (ὅπως νομίζει ὁ Ἀλ.), ἀλλὰ καὶ ὁ Γρ: νὰ ἔμπω μηδὲ κρίνω (καὶ ὅχι μουδὲ κρ., ὅπως ἐσφαλμένα ἀναγράφει τὸ ὑπόμνημα Ξ). Ὁ Κ: νὰ ἐμβαίνω οὐδὲν κρίνω. Ἡ γραφή νὰ μπαίνω, πού εἶναι ἡ γραφή τῶν Μ + Κ (καὶ Ἀλ.), ἴσως νὰ εἶναι καλύτερη ἀπὸ τὸ νὰ ἔμπω: Γρ (καὶ Σ, Ξ).

A 311 - 2

καθὼς πάντα ἴμου σκλάβος σου καὶ δοῦλος μπιστικός σου
οὐδένα πράμα ἔκαμα δίχως τὸν ὀρισμό σου...

Ὁ τρόπος πού τὸ γράφει ὁ Ξ δηλώνει πὼς τὸ ἐρμηνεύει: «πάντα ἴμου» (προτιμότερο τότε πάντα ἴμου, ὅπως ὁ Ἀλ. — ὁ Σ: πάντα μου, ὅπου τὸ μου νοεῖται γενικὴ τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας). Ὁ Ἀλ. προτείνει: κι' οὐδένα πράμα, γιατί ἡ φράση ἀνήκει στὴν ἐξηρητημένη

² Ἑλληνικά 12 (1952) 148.

πρόταση καὶ δὲν πρόκειται γιὰ κύρια πρόταση (ἢ κύρια πρόταση ἀρχίζει στὸν στ. 313: δὲν εἶν' προπὸ κτλ.). Ἡ διόρθωση Ἰ. Ἀλ. βρῖσκει στήριγμα στὴ γραφὴ τοῦ K:

καθὼς πάντ' ἤμουν σκλάβος σου καὶ δοῦλος πιστικός σου
κι' οὐδέναν πράγμα ἔκαμα ..

Ὡστόσο ὁ Γρ γράφει πάντα μου σὲ μιὰ λέξη, ποὺ σημαίνει ὅτι τὸ ἐννοεῖ πάντα μου καὶ ὄχι πάντ' ἡμου (πάντα ἤμουν)· καὶ μὲ τὴ γραφὴ αὐτὴ ἢ σύνταξη εἶναι ἀπολύτως ἐκανοποιητικὴ, ἀφοῦ πιά ἔχουμε ἓνα μόνο ρῆμα τῆς ἐξηρητημένης προτάσεως (ἔκαμα) καὶ ὄχι δυὸ (<ἤ>μου<ν>, ἔκαμα) καὶ δὲν μᾶς χρειάζεται ὁ συμπλεκτικὸς σύνδεσμος. Θὰ ἐννοήσουμε φυσικὰ ὄντας (ὦν):

καθὼς, πάντα μου σκλάβος σου καὶ δοῦλος μπιστικός σου,
οὐδ' ἓνα πράγμα ἔκαμα...

Ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ γραφὴ πάντ' ἡμου (=ἤμουν) δὲ χρειάζεται τὸ καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ στ. 312, μόνο ποὺ ἡ σύνταξη γίνεται κάπως πολυπλοκώτερη: καθὼς πάντ' ἡμου σκλάβος σου καὶ, δοῦλος μπιστικός σου, οὐδ' ἓνα πράγμα ἔκαμα... Νομίζω ὅμως προτιμότερο τὸ πάντα μου τοῦ Γρ. (Τὸ γεγονός ὅτι ὁ K παρέχει: πάντα ἤμουν... κ' οὐδέναν δὲν εἶναι ἀποφασιστικὸ. Ἡ γραφὴ Γρ ἔχει πάντα μεγαλύτερη βαρύτητα).

A 367. Εὐστοχώτατη ἢ διόρθωση νὰ καιεβοῦ στὸν Ἰ. Ἀλ. (ἀντὶ νὰ καιεβῶ Γρ καὶ Σ Ξ). Ἔτσι: νὰ καιεβοῦν εἰς τὸν Ἰ. Ἀλ. καὶ ὁ K!

A 591 κέ. Τὸ τρίστιχο αὐτὸ μ' ἀπασχόλησε κι' ἐμένα ἄλλοτε⁹. Ὁ Ἰ. Ἀλ. δέχεται τὴν ἐρμηνεῖα μου, πὼς ὑποκ. τοῦ ἔχου χάση πρέπει νὰ εἶναι τὰ βρόγια, καὶ προτείνει μόνο νὰ γράψουμε καὶ μετ' αὐτὸ καὶ νὰ ἐννοήσουμε τὴ γλυκύτητα. Δὲ βλέπω ὅμως τὸ λόγο τῆς ἀλλαγῆς αὐτῆς· τὴ «γλυκύτητα» (ἢ λέξη δὲν ὑπάρχει, θὰ νοηθῆ ἀπὸ τὸ γλυκιὰ=γλυκά, οὐδ., τοῦ στ. 592) μποροῦν νὰ ὑπονοοῦν τόσο τὸ αὐτὸ ὅσο καὶ τὸ αὐτιά. Ἀλλὰ ὁ Ἰ. Ἀλ. προχωρεῖ σὲ ριζικότερη διόρθωση, στηριζόμενος περισσότερο στὸ χφ M (Μὰ λύοσια σὰν τὰ...) καὶ προτείνει τελικὰ:

Māλλιος τόσ' ἂν τὰ βρόγια τὰ δικά σου
γλυκιὰ, καὶ μετ' αὐτὸ τόση ἔχου χάση,
π' ὅποιο κι' ἂν ἐμπερδέσα φχαριστῶ σου.

(παρακάτω μάλιστα προτιμᾶ στὸν 3ο στίχο νὰ γράψουμε κι' ἀνὲ μπερδέσου ὅπως τὸ X). Ἄν ἐξαιρέσουμε τὸ τελευταῖο (κι' ἀνὲ μπερδέσου), ποὺ δὲ βρῖσκω γιατί πρέπει νὰ τὸ προτιμήσουμε, καὶ τὸ μετ' αὐτὸ τοῦ 2ου στίχου, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔγινε παραπάνω λόγος, μεταβολὴ ἀπὸ τὸ κεί-

⁹ ἔ. ἀ. (Ἑλληνικά 12 [1952] 148).

μενο Γρ⁴ γίνεται στὸν 1ο στίχο: *Māllios τὰ τόσα βρόχια τὰ δικά σου | γλυκιὰ Γρ: Māllios τόσά 'ν' τὰ βρόχια κτλ.* Ἄλ. (τόσά 'ν' γλυκιὰ = τόσο εἶναι γλυκά). Ἡ διόρθωση ἐξομαλύνει πολὺ τὴ σύνταξη καὶ φαίνεται ἀναγκαία. Τὸ τόσά 'ν' τὰ | βρόχια εὐκολα μπορεῖ νὰ ἔγινε τόσα τὰ βρ., κι' ἀπὸ κεῖ τὰ τόσα βρ.

A 597 - 600. Πείθομαι τώρα ἀπόλυτα ὅτι ἡ παλιότερη ἐρμηνεία μου ('Ελληνικά 12 [1952], ἔ. ἀ.) τοῦ χωρίου εἶναι λαθασμένη. Τὸ ἀνεβάσεις πραγματικά δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη μέση σημασία καὶ ὁ διασκελισμὸς ἀπὸ τὸ ἕνα τρίστιχο στὸ ἄλλο δὲν εἶναι ὁ μοναδικός. Καὶ ἡ γραφή Γρ εἶναι τὸ ἴδιο: μὰ τὰ βροχίονα αὐτὰ τὰ χουσωμένα | σιὸν οὐρανὸ ὄντα θέλεις ἀνεβάσεις. Τὸ τ' ἀκονισμένα τοῦ χφ Μ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ τὸ προτιμήσουμε ἀπὸ τὸ χουσωμένα τῶν τριῶν ἄλλων πηγῶν (Γρ X K).

B 121 κέ. Ὁ Ξανθουδίδης:

...πὼς μιὰ σκοτεινιασμένη
στράτα θωροῶ, κ' εὐρίσκουμου σήμερο σφαλισμένη
σὲ δέντρο, δάση πυκνερά, κι' ἄγρια μὲ τριγυρίζου
θεοριά, καὶ πὼς μὲ τρώσινε τάχα μὲ φοβερίζου.

Στὸ κείμενο αὐτὸ προτείνει ὁ Ἄλ. τὴν (εὐκολὴ ἄλλωστε) διόρθωση: πὼς 'ς μιὰ σκοτεινιασμένη κτλ. καὶ ἐρμηνεύει: «μοῦ φαίνεται κ' εὐρίσκουμου σήμερο σφαλισμένη (=ἀποκλεισμένη) σὲ μιὰ σκοτεινιασμένη στράτα». Ἀλλὰ τότε δὲν γίνεται καμιά σύνδεση μὲ τοὺς παρακάτω στίχους: σὲ δέντρο, δάση πυκνερά...

Οἱ πηγὲς παρέχουν:

πὼς μιὰ σκοτεινιασμένη
Στράτα θωροῶ καὶ βροσκομου σήμερο σφαλισμένη
Καὶ δέντρα ἄγρια, πυκνερά δάση μὲ τριγυρίζου,
Θεοριά καὶ πὼς μὲ τρώσινε, τάχα μὲ φοβερίζου (Γρ)

pos mnia scotignasmegni
strata thoro, chie euriscumu mognamu sfaglismegni
se dhedri, dhassa picnera chi agria me trigirisu
theria, che pos me trossine tacha me foverisu (X)

κ' εἰς μίαν σκοτεινιασμένην
στράταν θωροῶ καὶ βροσκομαι δίχως του σφαλισμένη.
Μὲ δένδρα δάση πυκνερά, καὶ ἄγρια μὲ τριγυρίζουν
θεορία καὶ πὼς θὲν νὰ μὲ φᾶν, τάχα μὲ φοβερίζουν (K)

⁴) Στὸν στ. 593, τυπογραφικὸ προφανῶς λάθος, ὁ Γρ ἔχει μ' ὄποιο (ἀντὶ π' ὄποιο) ἔτσι καὶ ὁ Σ.

Νομίζω πὼς μὲ τὸ συνδυασμὸ τῶν πηγῶν μποροῦμε ν' ἀποκαταστήσουμε :

πὼς 'ς μιὰ σκοτεινιασμένη
στράτα θωροῶ καὶ βρίσκουμον δίχως του σφαλισμένη,
μὲ δέντρα, δάση πυκνερά, κι' ἄγρια μὲ τριγυρίζου
θεριά, καὶ πὼς μὲ τρώσινε τάχα μὲ φοβερίζου.

Τὸ βρίσκουμον, πιστοποιημένο ἀπὸ Γρ καὶ X, εἶναι προτιμότερο ἀπὸ τὸ βρίσκομαι τοῦ K. Τὸ σήμερο Γρ, μόνια μου X, δίχως του K παρέχουν ὄλα καλὸ νόημα· ὥστόσο τὸ σήμερο φαίνεται κάπως ἄτονο δίπλα στὰ δραματικότερα καὶ ταυτόσημα μεταξὺ τους μόνια μου καὶ δίχως του. Προτίμησα τὸ δεύτερο, γιὰτὶ δὲ βλέπω γιὰ ποιὸ λόγο θ' ἄλλαζε ὁ K τὸ μόνια μου σὲ δίχως του (τὸ πολὺ πολὺ γὰ τὸ διόρθωνε : μόνι μου), ἐνῶ τὸ X συχνὰ ἀλλάζει αὐθαίρετα τὸ κείμενο. Καὶ τὸ μὲ δέντρα ἐνώνει θαυμάσια τοὺς στ. 123 - 4 μὲ τοὺς δυὸ προηγούμενους, ἐνῶ τὸ καὶ Γρ καὶ σὲ X δημιουργοῦν ἀσύγδετα. Τὰ δέντρα καὶ τὰ πυκνερά δάση βρίσκονται στὴ σκοτεινιασμένη αὐτὴ στράτα. Ἴσως θὰ ἦταν καλύτερο νὰ διορθώναμε καὶ : τριγυρίζα, φοβερίζα, γιὰ νὰ συμφωνοῦν μὲ τὸν παρατ. βρίσκουμον. Ἀλλὰ καὶ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν παρατατικὸ στὸν ἐνεστώτα δὲν εἶναι ἀνώμαλο.

B 140. Ἡ γραφὴ πὸν ξύπνου, πὸν δέχτηκε ὁ Ξ στὸ κείμενο, εἶναι τοῦ X (pu xipnu). Ὁ Γρ κιᾶξυπνο (κακό), ὁ Σ (δηλαδὴ οἱ μεταγενέστερες βενετικὲς ἐκδόσεις) κ' ἔξυπνο (λάθος ὁ Ξ στὸ ὑπόμνημα), πὸν εἶναι προφανῶς διόρθωση τῆς γραφῆς Γρ, ὁ K πὸν ἔξυπνους, κάτω ἀπὸ τὸ ὁποῖο πρέπει ἀσφαλῶς νὰ διακρίνομε πὸν ξύπνου τοῦ ἀρχικοῦ χειρογράφου.

B 226. σ' ἴνια κατάρθε σήμερο (ὁ Βασιλιός). Ὁ Ξανθουδίδης στὸ γλωσσάριο ἐξήγησε : «ἀόρ. τοῦ κατέρχομαι : κατέπεσε, κατήντησε». Ἡ λέξη πιστοποιεῖται καὶ σήμερα στὴν Πελοπόννησο (Ἰ. Ἀλ.) καὶ στὸ νόημα ταιριάζει ἀπόλυτα. Ὁ Ἰ. Ἀλ. προτείνει κάπως δειλὰ («ἴσως γραπτέον») : κακά ῥ' ἴθε. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑπάρχει χάσμα στὸ X· ἀλλὰ τὴ σωστὴ γραφὴ τοῦ Γρ καιάρθθε πιστοποιεῖ καὶ ὁ K : εἰς τὸ καιῆλθεν.

B 350. Ἡ προτεινόμενη ἀπὸ τὸν Ἰ. Ἀλ. ἀλλαγὴ στίξεως (τελεία ἀντὶ γιὰ κόμμα) στὸ τέλος τοῦ στίχου εἶναι αὐτονόητη. Ἔτσι ἄλλωστε ἔχουν καὶ ὁ Γρ καὶ ὁ Σ (δηλ. ὅλες οἱ βενετικὲς ἐκδόσεις). Τὸ κόμμα τοῦ Ξ θὰ εἶναι ἀσφαλῶς τυπογραφικὸ λάθος ἀπὸ τὰ πολλὰ τῆς ἐκδόσεως. Τὰ ποιῆς - ποιῆς τῶν στ. 351 κέ. εἶναι κακὴ γραφὴ τοῦ Γρ πὸν τὴν ἀκολούθησαν ὅλες οἱ βενετικὲς ἐκδόσεις (καὶ φυσικὰ καὶ ὁ Σ) καὶ τὸ χφ M. Ὁ K παρέχει κι' ἐδῶ τὴ σωστὴ γραφὴ : πότε - πότε.

B 383. Ἀμφιβάλλω ἂν πρέπει νὰ διαβάσουμε μὲ τῶν Περωῶ ἴχα

κάμει, ὅπως προτείνει ὁ Ἄλ. (τὸν Πέρσο Ξ , δημιουργεῖ μετρικὸν παρατονισμό), καὶ νὰ ἐννοήσουμε : μὲ (τὸν βασιλιά) τῶν Περσῶν. Ὁ Γρ τὸν Περσό ᾗκα κάμει καὶ ὁ Κ: μὲ τὸν Πέρσην (τὸ X *to Perso*, ποῦ δὲ μᾶς βοηθᾷ). Μᾶλλον θὰ πρέπη νὰ διαβάσουμε : μὲ τὸν Περσό ὁ Χορτάτσης κάνει κι' ἄλλους παρατονισμοὺς : τὰ πυράμιδες. Καὶ ὁ ἐπόμενος στίχος παραδίδεται σωστὰ στὸν Γρ (χωρὶς χασμωδία) καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ υἱοθετήσουμε τὴν ἐξομάλυνση (ὅπως νομίζω) τοῦ Χ. Τὸ βασιλιὸ ἀντάμι, ποῦ δημιουργεῖ τὴ χασμωδία, ἀντὶ βασιλιὸν εἶναι ἀσφαλῶς τυπογραφικὸ λάθος τοῦ Ξ (καὶ ὁ Σ : *τῶ βασιλειῶν*).

Τυπογραφικὸ λάθος εἶναι ἀσφαλῶς καὶ τὸ ἀπεφάσισε τοῦ Γ 96, ποῦ διορθῶνε ὁ Ἄλ. σὲ ἀποφάσισε. Ἔτσι, ἀποφάσισε, ἔχουν καὶ ὁ Γρ καὶ ὁ Σάθας. Τὸ ἴδιο, λάθος τυπογραφικὸ, ὑποθέτω πὼς θὰ εἶναι καὶ τὸ δίχως ἀντὶ διχῶς τοῦ Δ 194: διχῶς (σωστὰ) ἔχουν καὶ ὁ Γρ καὶ ὁ Σ : ὁ τύπος μαρτυρεῖται σὲ πολλὰ παραδείγματα, ὅχι μόνο στὸ ἓνα παράλληλο (Α 161), ποῦ ἀναφέρει ὁ Ἄλ., καὶ ἀπὸ ἄλλα κρητικὰ κείμενα.

Δ 455

τὴ νύκτα μέρα βούλεσαι, σὰ νὰ ᾗμουν τυφλωμένος
γὴ μονιάρου δίχως νοῦ λωλὸς καὶ ξεπεσμένος
πὼς εἶμαι, νὰ μοῦ πῆς κ' ἐσὺ

Στὸν 3ο στίχο ὁ Ἄλ. προτείνει νὰ γραφῆ πὼς εἶναι (ἐνν. ἡ νύκτα μέρα) καὶ νὰ τελειώσῃ ἡ παρενθετικὴ φράση στὸ ξεπεσμένος. Νομίζω πὼς ἡ φράση παραγίνεται ἔτσι στρυφνὴ καὶ περίπλοκη. Τὸ εἶμαι πιστοποιεῖται καὶ ἀπὸ τὶς δύο πηγές (Γρ καὶ Κ: τὸ Χ λείπει στὸ σημεῖο αὐτό: μόνο τὸ Μ ἔχει εἶναι) καὶ παρέχει, νομίζω, πολὺ ἐκανοποιητικὸ νόημα. Πρέπει νὰ ἐρμηνεύσουμε: Θέλεις (ἐνν. νὰ μοῦ παραστήσης) τὴ νύκτα γιὰ μέρα, σὰ νὰ ᾗμουν τυφλός, ἢ (θέλεις) νὰ μοῦ πῆς κι' ἐσὺ πὼς εἶμαι ὀλότελα δίχως νοῦ, τρελός καὶ ξεπεσμένος.